SÖZDEN YAZIYA
ZAZACA

EDİTÖRLER
NURETTİN BELTEKİN | AHMET KIRKAN

YAZARLAR
OKAN ALAY | İLYAS AKMAN | YUSUF AYDOĞDU
NURETTİN BELTEKİN | HASİP BİNGÖL | MUTLU CAN
AHMET KIRKAN | BİLAL ZİLAN

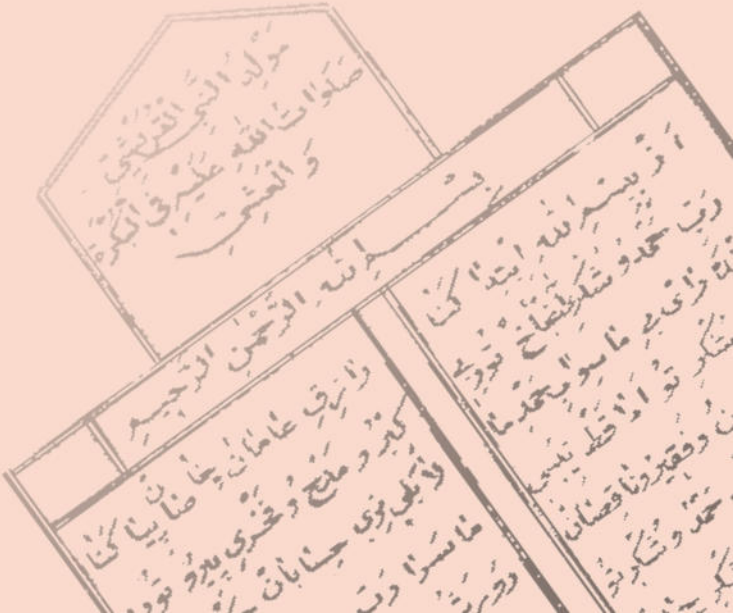

PEYWEND

SÖZDEN YAZIYA ZAZACA
Editörler: Nurettin Beltekin-Ahmet Kırkan

Yazarlar: Okan Alay, İlyas Akman, Yusuf Aydoğdu,
Nurettin Beltekin, Hasip Bingöl, Mutlu Can,
Ahmet Kırkan, Bilal Zilan

Peywend Yayınları: 57 | Araştırma&İnceleme
Kapak ve Sayfa Düzeni: Şemal Medya Tasarım Ofisi

Sertifika No: 28947
ISBN: 978-605-80729-8-5

© Peywend Yayınları
Birinci Baskı: 2019, Stenbol

Baskı:
Sadık Daşdöğen – Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok No: 215–216, Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 613 12 11

PEYWEND
Şemal Medya – Maltepe Mah. Davutpaşa Cad.
Tim 2 İş Merkezi, 8/515 Topkapı - Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel: 0532 176 93 64
E-mail: peywend-@hotmail.com

Sertifika No: 28947

Sözden Yazıya

ZAZACA

Editörler
Nurettin Beltekin-Ahmet Kırkan

Yazarlar
Okan Alay, İlyas Akman, Yusuf Aydoğdu,
Nurettin Beltekin, Hasip Bingöl, Mutlu Can,
Ahmet Kırkan, Bilal Zilan

PEYWEND

İÇİNDEKİLER

Yazarlar Hakkında 4

Önsöz.....11

Zazaca Halk Edebiyatı ve Esasları
Okan ALAY.....17

Zazaca Klasik Edebiyat
Ahmet KIRKAN 63

Modern Zaza Öykücülüğünün Tarihsel Serüveni
Yusuf AYDOĞDU 109

Zaza Şiir Tarihi Üzerine Bir İnceleme
Hasip BİNGÖL..... 135

Zaza Romancılığı -Giriş-
İlyas AKMAN..... 179

Zazalarda Müzik
Nurettin BELTEKİN 233

Kürtçe Süreli Yayınlarda Kırmancca (Zazaca)
Üzerine Bir İzlek (1963-2017)
Mutlu CAN 261

Zazaların Kendini Adlandırma Biçimlerine
Dair Tarihsel Bir Çözümleme
Bilal ZİLAN 305

ZAZALARIN KENDİNİ ADLANDIRMA BİÇİMLERİNE DAİR TARİHSEL BİR ÇÖZÜMLEME*

Bilal ZİLAN

Giriş

Kürtler, bir millet olarak farklı toplumsal gruplardan oluşmakta ve Kürtçenin farklı lehçeleriyle konuşmaktadırlar. Her bir toplumsal Kürt grubu, kendini farklı isimlerle adlandırmakta ya da dışarıdan kendileri için farklı adlar kullanmaktadırlar. Son yıllarda daha çok *Zaza* adıyla bilinen Kürt toplumsal grubu da yöreden yöreye kendilerine *Kırd*, *Kırmanc*, *Dımıli* ve *Zaza* demektedir. Her ne kadar günümüzde bunlardan *Zaza* adı öne çıkmış olsa da, tarihi süreçte diğer adlar da oldukça kullanılmış ve bugün hala kullanılmaktadır.

Kendini farklı adlarla tanıtmaya neden olan faktörler tarihi süreçle ilintilidir. Halklar bazen kendilerini etnik adlarıyla, bazen toplumsal adlarıyla, bazen aşiret veya daha başka özellikleriyle adlandırmışlardır. Aslında bu kendini farklı adlarla tanımlama, hem diğer Kürtlerde, hem de başka milletlerde mevcuttur. Örneğin, *So-*

---

* Bu makale "Bîlal Zîlan, 'Tarîxê Xonamekerdişê Kirdan', *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 366-397" kaynağından yazar tarafından genişletilerek Türkçe'ye çevrilmiştir.

ran adı aslında Güney Kürdistan'da bir bölge adıdır ama şimdi daha çok bir Kürt grubunun adı olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayı, bu grubun konuştuğu Kürt lehçesine de "Soranca" denilmektedir. Hatta *Soran* adı, bu lehçeyi konuşan diğer Kürtlere de teşmil edilmiş durumdadır. Fakat onlar bizzat, kendileri için *Kürd* veya *Kırmanc* diyorlar. Benzer şekilde, Almanlar her ne kadar kendileri için *Deutsch* deseler de, dışarıdan daha çok *Alman* veya *German* olarak adlandırılmaktadırlar.

Bu çalışmada birer etnik ad olan *Kırd* ve *Kırmanc* adları ile toplumsal adlar olan *Dımılı* ve *Zaza* adları tarihi kökenleri açısından analiz edilecektir. Bu etnik ve toplumsal isimler dışında *şarê ma* (halkımız) şeklindeki doğal isimlendirmeler ve yine kimi dar bölgelerde dışarıdan adlandırma biçiminde kullanılan *Gıni*, *Çarek*, *Lol* gibi aşiret adları veya diğer Kürt grupları için kullanılan *Kırdas* ve *Kur* adlarına da kısaca değinilecektir.[1]

ZAZALARIN KENDİLERİNİ ADLANDIRMALARI

Kırd

Diyarbakır'ın kuzey bölgeleri ve Bingöl'de ve Elazığ'ın bu her iki ilin sınırlarına yakın yerlerinde yaşayan bu Kürt grubu kendilerini daha çok *Kırd*; konuştukları dile de *Kırdki* veya *Kırdi*; yaşadıkları coğrafik bölgeyi de *Kırdane* olarak adlandırmaktadırlar. Beraber yaşadıkları diğer Kürt grubunu *Kurmanc* veya *Kırdas*; Kurmancların lehçesine de *Kurmanci* veya *Kırdasi*/*Kırdaski* demektedirler.

Kırd adı, Zazaca konuşan Kürtler için kullanılsa da, bazen genel şekliyle *Kürd* anlamında da kullanılmaktadır.[2] Zaten *Kırd* ve *Kürd*

---

1 Bu makalede en çok M. Malmisanıj'ın *Kırd, Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri* isimli çalışmasından yararlandım. Ayrıca çalışma süresince başta Roşan Lezgîn olmak üzere, Wisif Zozanî ve Nevzat Anuk'un değerli yardımları oldu. Hepsine teşekkürlerimi sunuyorum.

2 "Solhan'da hemen herkes Zaza Kürt'tür. Başkalarınca Zazaca ya da Dımıli diye adlandırılan fakat kendilerinin Kürtçe manasında Kırdki dedikleri bir lehçe konuşurlar." Mehmed S. Kaya, *The Zaza Kurds of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society*, Tauris Academic Studies, London 2011, s. 4

sözcükleri aynı kökten gelmektedir. Bu çalışmada daha çok diğer telaffuz biçimi olan *Kırd* sözcüğünü inceleyeceğiz.

Kırd Sözcüğünün Kökeni Hakkında

Kürtlerin şu an yaşadığı coğrafya uzun bir süre Hurri (MÖ 2300-1000) ve Mitanni (MÖ 1500-1300) egemenliğinde kalmıştır. Bu büyük devletlerin yönetimi altında birçok site-devleti de kurulmuştur.[3] Kürtlerin yaşadığı bölgelerde birçok yer ismi o zamanlardan kalmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Mitanniler, Asurlular tarafından yıkıldıktan sonra irili ufaklı birçok devletçik ortaya çıkmıştır. Örneğin, bu Mitanni devletçiklerinden Nirbu (1280-650), günümüzde, Diyarbakır'a bağlı Hani ilçesinin kuzeyinde *Nêrıb* denilen mıntıkada birbirine komşu yedi köyün[4] adı olup, Kırhi/Kirhu da Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Korxa köyünün adı olarak günümüze kadar gelmiştir.[5] Mitanni devletinin kurucusu ve ilk kralının ismi Kirta olup, tahminen milattan önce (MÖ) 1500 yıllarında Mitanni devletini kurmuştur.[6] Mitanni hanedanı etnik yönden Aryen olup, hanedanın konuştuğu dilin Hint-Avrupalı olduğu kabul edilmektedir. Mitanni dili ile Hint dillerinden Sanskritçe arasında birçok ortak sözcük tespit edilmiştir. Dolayısıyla *Kirta* adı ile *Kırd* adının birbirine benzerliği anlamlıdır. Sanskritçede कीर्ति (Kırti) adı *ün*, *ünlü* anlamına gelmektedir.[7]

Milattan Önce 1400'lü yıllardan kalma Akadlara ait bir tablette, Yukarı Mezopotamya ile Van Gölü arasında Kasitler tarafından fethedilen *Qurtie* veya *Kurtie* adında bir dağ devletinden söz ediliyor.

(Ayrıca bkz. Mehmed S. Kaya, *Zaza Kürtler*, Rûpel, İstanbul 2014, s. 16).

3 Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El kitabı*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, ss. 71-76

4 Nêrib isimli köyler şunlardır: Nêribê Axan (Kuyular), Nêribê Cimsaqî (Eşkin), Nêribê Çulagan (Abacılar), Nêribê Topalan (Topçular), Nêribê Şeynan/Nêribê Wisifan (Çukur), Nêribê Elîyan (Atıcı), Nêribê Milikan (Bozok).

5 Halis Ataksoy, *Diyarbakır Tarihinde Komuk Eli*, Hazırlayan: Yılmaz Ataksor, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1988, s. 27 vd.

6 Nazim Kok, *Rehên Kurdan Protokurd û Mîtannî*, Ronahî, Dîyarbekir 2012, s. 153

7 Sanskrit Dictionary, http://spokensanskrit.de/

Yine Milattan Önce 6. yüzyılın başlarından kalma Babillilere ait bir tablette de *Kardaka* bölgesinden söz ediliyor. Büyük ihtimalle bu isimler, Yunan ve Romalılara ait kaynaklarda geçtiği gibi *Kardukhoi* (*Carduchi*), *Corduene, Gorduene, Gordyene* şeklinde değişime uğramıştır. Mehrdad Izady'ye göre bu adlar, zaman içinde bu şekilde değişime uğramış, ayrıca Kürtlerin modern *Gırdî* klanı haline gelmiştir.[8]*Gird* sözcüğü de Zazacada "büyük, ulu" anlamına gelmektedir. Yukarıda söz edildiği gibi Kırdler (Zazalar), yaşadıkları coğrafyayı *Kırdane* (Kırdone) olarak adlandırmaktadırlar. Görüldüğü gibi bu ad ile Korduene bölgesinin isimlendirme biçimleri birbirlerine çok yakındır. Kürt tarihçi Cemal Reşit Ahmet de Kordone'nin *Kürtlerin Ülkesi* anlamına geldiğini ifade etmektedir.[9]

Tarihçiler, Kürtlerin tarihsel kökenini araştırırken *kardu/kardukh, kurtie/qurtie*, *cyrtii* adları üzerine dururlar.[10] Kürtlerin ve adı geçen bu halkların yaşadığı coğrafya aynı olduğundan, öte yandan andığımız bu sözcükler ile *Kürt/Kırd* sözcüğü etimolojik açıdan birbirine çok benzediğinden, birçok tarihçi bu isimler üzerinde yoğunlaşmıştır. Romalı tarihçi Strabo (MÖ 64-MS 24) Medya topraklarını tanıtırken Κύρτιοι (okunuşu: Kirti) adında göçebe bir halktan söz eder.[11] Bu bilgilere göre, Kirtiler, o zaman Zagros dağları çevresinde yaşıyordu. Viladimir Minorsky Kürt tarihini anlatırken, *Cyrtii*lere dikkat çeker. Minorsky'nin anlatımına göre Yunanlı tarihçi Polybe (MÖ 208-MÖ 126) ile Romalı tarihçi Livy (MÖ 59-MS 17) de Cyrtii, Cirtie/Cirti'lerden söz etmişlerdir.[12] Bu bilgilere göre MÖ

---

8 Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El kitabı*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 75.

9 Cemal Reşid Ahmed, *Ataların Karşılaşması / Derbend ve Şervan Ülkesinde Kürtler ve Alanlar*, Arapçadan çeviren: Siraç Direk, Avesta Yayınları, İstanbul 1998, s. 172.

10 V. Minorsky, "Kurds, Kurdistan",*The Encyclopedia of Islam* - V, Brill, Netherlands 1986, s. 447-449.

11 Strabo, *Geography,* XI, s. 13, 3 û XV, s. 3, 1.
- *The Geography of Strabo V*, Tercüme: Horace Leonard Jones, William Heinemann 1961, s. 304-305.
- *The Geography of Strabo VII*, Tercüme: Horace Leonard Jones, William Heinemann 1930, s. 157-158.

12 V. Minorsky, "Kurds, Kurdistan", *The Encyclopedia of Islam*'dan aktaran: Th.

220-171 yıllarında Roma, Selecuid ve Bergama arasında meydana gelen savaşlarda kimi Kirtler de lejyoner olarak yer almıştır. Bütün bu adlar *Kirti* şeklinde okunmakta ve Kirt sözcüğünün çoğuludur. Görüldüğü gibi, bu sözcükler etimolojik açıdan Zazacadaki *Kırd* ve onun çoğul şekli olan *Kirdî* sözcüğüne benzemektedir.[13]

Kurd sözcüğünün etimolojisi üzerinde duran araştırmacılar, Eski Farsçada *Kahraman* anlamına gelen *Gord* sözcüğüne dikkat çekerler.[14] Yusuf Ziyaeddin Paşa da sözlüğünde (1894) *Kürt* sözcüğünün anlamlarını şöyle kaydetmiştir: "1. Kürtlerin adı, 2.Yiğit, cesur, gayret sahibi".[15] Bilindiği gibi *Kırd* sözcüğüne benzeyen *Gırd* sözcüğü, Zazacada da *büyük*, *ulu* anlamında kullanılmaktadır. Ama yine de bu arkaik ve tarihi kaynakları yeterli görülmemeli ve araştırmalar derinleştirilmelidir.

Etimolojik açıdan *Kırd* ve *Kurd* sözcüklerinin aynı kökenden geldiği ve aynı kelimenin farklı telaffuzları olduğu anlaşılmaktadır. Hangi şeklin daha orijinal olduğu konusunda kesin bir kanaat belirtemesek de, Kırdlerin lehçesinde *Kurd* sözcüğü değişime uğrayarak *Kırd* şekline dönüşmüş olabilir. Çünkü yabancı dillerdeki kelimelerde "u/ü" olarak telaffuz edilen bazı sesler, Zazacada "ı" sesine dönüşmektedir. Örneğin, "Müslüman, şükür/şukur, dünya/dunya, Türk" kelimeleri Zazacada "mıslıman, şıkır, dınya, tırk" şeklinde söylenmektedir. Yine, Zazacada bazı kelimelerdeki "u/ı" sesleri yöreden yöreye "u" veya "ı" şeklinde farklı söylenmektedir. Örneğin, "wışk-wuşk", "zıwa-zuwa", "nızdî-nuzdî", "tı-tu" gibi. Fonolojik olarak da kısa "u" sesi ile "ı" sesi birbirine yakındır.[16]

Bois, D. N. Mac Kenzie, V. Minorsky, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz, İstanbul 2004, s. 45.

13 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 9.

14 V. Minorsky, "Kurds, Kurdistan", *The Encyclopedia of Islam*'dan aktaran: Th. Bois, D. N. Mac Kenzie, V. Minorsky, Kürtler ve Kürdistan, Doz, İstanbul 2004, s. 48.

15 Yusuf Ziyaeddin Paşa, *Kürtçe-Türkçe Sözlük (El-Hediyye El-Hamidiyye fi'1-Lûgat El-Kurdiyye)*, Çeviren: M. Emin Bozarslan, Çıra Yayınları, İstanbul, 1978, s. 218.

16 Kürtçe'deki "u" ve "ı" sesleri telaffuz açısından birbirine yakın olup, "u" harfiyle belirtilen kısa ses, "û" harfiyle belirtilen ve Türkçe'deki "u" harfine denk gelen uzun sesten farklı olarak "ı" sesine daha yakındır.

Yazılı ve Sözlü Kaynaklarda *Kırd* İsmi

Eski tarihi ve arkaik kaynaklar bir kenara bırakıldığında, Zazaların yakın tarihinde *Kırd* adı ilk olarak Peter I. Lerch'in *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer* isimli kitabında geçmektedir. Dilbilimci Peter Lerch, 1856 yılında Rusya Kraliyet Bilimler Akademisi'nin görevlisi olarak Kırım savaşında Rus Ordusuna esir düşen ve Roslow Kampında kalan Osmanlı ordusundaki Kürtler arasında gezerek, onların ağzından Kurmancca ve Zazaca derlemeler yaptı.[17] Lerch, bu metinleri önce Rusça olarak üç cilt, sonra da Almanca olarak iki cilt kitap şeklinde yayımladı. Kürtçe metinlerin altına Rusça ve Almanca anlamının da yazıldığı bu eser, Zazaların yazılı tarihi açısından çok önemlidir. Çünkü Zazaca, yazılı olarak ilk kez bu metinlerde yer almıştır. Bu metinlerden biri Nêribliler ile Hanililer arasında geçen bir kavga (savaş) ile ilgilidir. *Qewxê Nêrib û Hêni* başlıklı bu metinde, Nêriblilerin ağası olan Xelef Ağa'nın adamlarını toplayıp askerlerini savaşa teşvik etmesi şöyle anlatılır:

"…. Xelef Axa va ke eskerî xo ra: 'Bewnî axalêr! Ma şonî qewxe, metersî, eskerê Daqma Begî zav û, hema pêrû Tirk î, nêşênî ma de qewxe bikî, ma pêrû canmirdê Kirdanî, mêrdeî eşîran î, metersî, ma ha şonî……'"[18] (Türkçesi: "… Xelef Axa askerlerine dedi ki: 'Bakınız Ağalar! Kavgaya gidiyoruz, korkmayın, Daqma Bey'in askeri çoktur, fakat hepsi Türk'tür, bizimle kavga edemezler, biz hepimiz Kırd (Kürd) yiğitleriyiz, aşiret adamlarıyız, korkmayın, işte gidiyoruz…")

Görüldüğü gibi Xelef Axa (Halef Ağa) burada kendini ve bütün halkını *Kırd* olarak adlandırıyor. Bu metni derleyen dilbilimci Peter Lerch, hem orijinal metnin altında Almanca olarak tercümesini verirken hem de ikinci cildin sözlük kısmında, *Kırd* adını *Kurde* yani *Kürt* olarak tercüme etmiştir.[19]

---

17 Seyîdxan Kurij, "Zazalar ve Zazaca Yazını", http://www.zazaki.net/file/zazalar_v...pdf

18 Peter I. Lerch, "Qewxê Nêrib û Hêni", *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer* - Band I, St. Petersburg 1857, s. 78.

19 Peter I. Lerch, *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer* - Band II, St. Petersburg 1858, s. 197.

Ehmedê Xasî *Mewlidê Kirdî* adlı kitabının sonlarında *Kırd* sözcüğünü kullanıyor. Bu kitap, 1899 yılında Diyarbakır'da basılmış olup, bir Kürt (Kırd) tarafından tamamı Zazaca olarak yazılmış ve yayımlanmış olan ilk kitap olduğundan yazılı Zazaca edebiyatının başlangıcı sayılmaktadır.[20] Ehmedê Xasî, mevlidin tamamlanmasını şöyle anlatmaktadır: "Temam bi viraştişê Mewlidê **Kirdî** bi yardimê Xaliqî û feyz û bereketê peyxemberê ma, sellelahu eleyhî we ela alîhî we sellem, bi destê Ehmedê Xasî Hezanicî di henzar û hîrê sey û şîyyes serrî de bi tarîxê erebî."[21] (Türkçesi: "Yaratanımızın yardımı ve Peygamberimiz Sallelahu Aleyhi ve Âla Alihi ve Sellem'in feyiz ve bereketiyle Mewlidê Kırdî'nin yazılışı Hezanlı Ehmedê Xasî eliyle, Arabi tarihe göre bin üç yüz on altıda tamamlandı"). Görüldüğü üzere, ilk Zazaca metnin yazarı Ehmedê Xasî, anadili olan Zazacaya *Kırdî* demiştir.

Sosyolog Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler* isimli eserinde (raporunda) Kürt boylarının tasnifi ve kendilerini adlandırması konusunda şunları yazmıştır:

> Kürtleri vaktiyle edebi eserlerinin tetkikiyle beş kavme ayırmıştım. Bu beş kavim şunlardır: Kurmanc, Zaza, Soran, Gûran (Goran), Lur.[22]
>
> (...) Bu Kürt kavimleri gerek kendilerine gerek birbirlerine başka isimler verirler. Mesela Kurmanclar kendilerine *Kürt* namını vermezler, biz *Kurmancız* derler. Bunlar Zazalar'a *Dünbüli* derler. Türkler'in *Baban Kürtleri* tesmiye ettikleri Cenubî Kürtler'e de *Soran* namını verirler. Kendilerinin konuştukları lisana *Kurmancî* derler.
>
> Zazalar'a gelince: Bunlar kendilerine -Arabî kâfin kesriyle- *Kırd* derler, Kurmanclar'a da *Kırdas* adını verirler. Türkler ise *Kürt* nâmını Kurmanclar'a tahsis etmişlerdir. "Filan adam Kürt müdür, yoksa Zaza mıdır?" denildiği zaman Kürt'ten maksat *Kurmanc*tır. Dünbü-

---

20 Roşan Lezgîn, "Mewlidê Kirdî", http://www.zazaki.net/haber/mewlid-kird-57.htm

21 Ehmedê Xasî, *Mewlidê Nebî*, Litoğrafya Matbaası, Dîyarbekir Vilayeti, 1899, s. 28.

22 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1992, s. 24.

liler'e *Zaza* ismini veren yine Türkler'dir. *Zaza* ismini ne bizzat Zazalar, ne de Kurmanclar kullanmazlar.[23]

Kemal Badıllı'ya göre, Zazalar kendilerini asıl Kürt gördüklerinden, kendilerini Kırd olarak, Kurmancları da Kırdasi olarak adlandırmaktalar: "Türkiyedeki Zazalar, kendilerini asıl Kürt sayarak kendi kendilerine "Kırd" ve kendilerinin dışında kalan Kürtlere, daha doğrusu Kürmançlara da -biraz da küçümseme ile müterafik olarak- "Kırdasî" (Kürdümsü, Kürtçük) derler. Kürmançlar ise Zazalara nadiren Zaza, fakat genel olarak Dımıl (Dımılî = Dımıllı/ Dımılce) derler."[24]

Malmisanıj'ın aktardığına göre, Gwevdereyic, bir makalesinde Bingöl hakkında bilgi verirken, *Kırd* sözcüğünden şöyle söz etmektedir: "Zony Çolig *Kird* û. Tikye merdimy *Kird*, [zonî] ma rî vony Zazakî, tikye vony Dimilî. Lakîn ma vony *Kird*."[25] (Türkçesi: "Bingöl'ün dili *Kırdi*dır. Bazı Kırd kişiler [dilimize] Zazaki diyor, bazıları Dımıli. Lakin biz Kırd diyoruz.")

Şeyh Saidîn oğlu Şeyh Selahaddin'in müritleri tarafından söylenen bir beyitte de *Kırd* adı geçmektedir. Bu beyit "*Gelê Kirdo, rind bizonî*" (Ey Kürtler, iyi biliniz) şeklinde başlamaktadır.[26]

Mehdi Özsoy (1944-2009) "Mem û Zîn" isimli şiirinde *Kırd* sözcüğünü genel anlamıyla tüm Kürtleri kastederek kullanmıştır:

"(...) Dêrd gird bî, Dîcle ez şaw' xwu veri / Celxûn wisar ez rasnaw Cizîri

Mi g' dî şar *kirdûn* vêşûn, feqîri / Mem û Tacdîn û Zîn kot mi vîri
Meselê Mem û Zîn gelêk kihûn a / Hama *kîrd* wilat ma nîşîb hûn a
Cizîrê Botî bacarêk gird ib / Mîrê yê erêb, reyê yê *kird* ib

---

23 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1992, s. 27.

24 Kemal Badıllı, *Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kürmançça Lehçesi)*, 1965, Ankara, s. 6.

25 Gwevdereyıc, "Çolig", *Demokrat (kovara sıyasi û çandi)*, no: 7 (Adar 1990), s. 20 aktaran: Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 9.

26 Harûn, "Yew Beyta Mıridanê Şêx Selaheddinê Şêx Se'idi", *Armanc*, Stockholm, no: 128, s. 10 aktaran: Malmisanıj, *age*. s. 8.

Kird yê vêşûn îb, erêb yê mird îb / Barê feqîrû tim qehr û dêrd îb"[27]
Mehdi Özsoy'un diğer şiirlerinde de "benzer kullanımlar vardır:
"(...) Ey şêxê mino rilişte / Ti ma r' kenî qûm û nuşte
Tue *kird* xwi r' key yew helquşte / Ti şew û ruec he y ser ruenişte. (...)
Ti ser a şîn? Ti ser a şîn? / Ti cezme kuwên, hewa ra şîn /
Ti sey fuzû, teyara şîn / Tue *kird* kew pird, ti ser ra şîn"[28]
"(...) Nyê kêm vûnû nyê z' xelet û / Dewlet, hukmat kowt dêst çetû
Zaf pîl ma şî sêr belatû / *Kird* wilat xwi d' bêwilat û (...)
Zaf şêxûn û malûn kirdûn / Serbar na sêr barûn girdûn
Milet kowt mîn decûn derdûn / *Kirdistûn* bi zindûn *kirdûn* (...)"[29]

Mela Mehmedê Nêribî (1936-2017) de el yazması divanında yer alan bazı şiirlerinde Zaza'nın yanı sıra "Kırd" ve "Kurd" kelimesini de kullanır. Mela Mehmed'in *Kırd* ile bazen Kırdane bölgesinde yaşayan Zaza Kürtlerini kastettiği, bazen de genel anlamda tüm Kürtleri kastettiği görülmektedir. Örneğin:

"Ma beytê zazakî vatî / Ellah efsehê luxatî
Zaza û *kird*ê welatî / karker û ehlê xebatî"[30]
"Welatê *kirdo[n]* zozon û / cay şêxon û ʿalimon û
Duşme[n] omew' kewtû monû / dîn û mal kerdî talonû
Şew ha şîya bîyû rocû / hewn ra wardê ma rê sûc û
Ha çi *zaza* wû *kurmonc* û / bixebetî şew ew rocû"[31]
"Tarîxê ma zaf verînî / *kirdî* tim 'aşiqê dîn î
Ti ra ʿalimî vecînî / zalimo[n] ma kerdî vînî
Bewnî tarîxî se vatû / *kurd* verîn û, esl û zat û
Cesur û ehlê xebat û / mileton ra tim dîn vatû"[32]

---

27 Mehmet Mehdî Özsoy, *Dîwan*, Roşna Yayınları, Diyarbakır 2014, s. 21.
28 Mehdî Özsoy, "Şêx û Mela", *Çira, Kovara Kulturî*, Hejmar 3, îlon 1995, Stockholm, ss. 81-82.
29 Mehmet Mehdî Özsoy, *Dîwan*, Roşna Yayınları, Diyarbakır 2014, s. 97.
30 Mela Mehmedê Nêribî, *Dîwano Pîl,* (elyazması - tarihsiz), s. 29. ayrıca bkz. Ahmet Kayuntu, "Molla Mehmet Demirtaş'ın Zazaca Divanı", *II. Uluslararası Zaza Dili ve Tarihi Sempozyumu (04-06 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 332-333.
31 Mela Mehmedê Nêribî, *age,* s. 37.
32 Mela Mehmedê Nêribî, *age,* s. 42.

Zaza Kürtleri arasında çokça bilinen ve aynı zamanda bir dağ adı olan *Şarik û Şivon* efsanesi için söylenen bir halk müziği parçasında da *Kırd* adı geçiyor:

"Koyê Sipî berz' koyon o / Ser' yê zî Şarik Şivon o
Şo ser bown' welat' *kirdûno* / Ez tîya ra şîya wo"[33]

(Türkçesi: "Dağların en yükseği Akdağ / Onun da üzerinde Şarik ile Şivan Çık üstüne seyreyle, Kırdlerin ülkesidir / Gitmişim ben buralardan")

Kırd toplumu içinde söylenen bir atasözünde de *Kırd* genel anlamda tüm Kürtleri kasteden bir anlamda kullanılmıştır: "Kird bi mird; ya cinî remnen ya zî merdîm kişen."[34]

Meşhur bir Kırd halk ağıtı olan *Deyîra Ehmedê Musayê Axon*'da da, genel anlamıyla *Kürd* adı geçmektedir: "Gidî leyro, mi va Delî Fikrî ne dîn o ne îmon o, leyro leyro / We bîyo qesabê ma *kurdon* o, *Kurdîston* o, leyro leyro, leyro Ehmedê mi leyro"[35] (Türkçesi: "Vay yavrum, dedim ben, Deli Fikri de ne din var ne iman, yavrum yavrum / Olmuş biz Kürdlerin, Kürdistan'ın kasabı, yavrum yavrum, Ahmed'im yavrum").

Bu ağıdın başka bir varyantı ise şöyledir: "Dayê, mi va, Delu Fikrî ca ra werişto / Hamewo Dereyê Xozî di ronişto / Fermanê *kurdan* tede nuşto / Gidî, mi va, leyro, leyro, leyro, leyro..."[36]

Bu anonim halk ağıtında, 1925 Şeyh Said Harbi'nden sonra Deli Fikri ile Ali Haydar adındaki Türk komutanların zulmünden söz ediliyor. Görüldüğü gibi, bu ağıtta Zazalar, kendilerini *Kürt* ülkelerini de "Kürdistan" olarak adlandırmıştır.[37]

---

33 Bu deyîr şu kasetten alınmıştır: Sait Kılıç, "Şarik Şiwon", Album: *Ez Mireno*, 2007 (CD-Album).

34 Bu atasözü Çewlîg (Bîngöl)'e bağlı Mîyalan (Gökdere) köyünden olan Îsmaîl Güven tarafından bize aktarıldı. Bu yöre de kendini *Kırd* olarak isimlendirmektedir.

35 Hin Gewêlij (Dengbêj), "Deyîra Ehmedê Musayê Axon", *Newepel*, Hûmare: 14, Diyarbekir 2011, s. 8.

36 H. Giran, "Pîran ra Di Deyîrî", *Vate: Kovara Kulturî*, Sayı: 34, İstanbul 2010, s. 112

37 Çewlîgli (Bingöllü) Ozan Rencber Ezîz de *Kırd* sözcüğü ile tüm Kürtleri kastetmektedir: "Ma firset zaf da tirkûno / Tirkûn guret cey kirdûno" (Çira)

Yukarıda Kırdlerin, yaşadıkları bölgeye *Kırdane (Kırdone)* dediğini belirtmiştik. *Kırdane* adının sözlük anlamı, "Kırd olmak, Kırd tarzı olmak, Kırde ait olmak" şeklinde; fakat halk arasında "Kırdane" adı daha çok *Kırdlerin yaşadığı yer* anlamındadır. Diğer Kürtler arasında da *Kurdane* adı vardır. Örneğin, Rojhelat (İran Kürdistanı) Kürtlerinden müzisyen Sedîq Terîfî'ye ait bir albümün adı Kurdane (كردانه) dir.[38] Yine daha çok Lek Kürtçesiyle yayın yapan bir radyo istasyonunun adı da *Radyo Kurdane*'dir.[39]

Diğer Kürtler arasında *Kurdane*/*Kırdane* anlamına gelen *Kurdewarî* sözcüğü de var. Daha çok Güney ve Doğu Kürdistan Kürtleri arasında kullanılan *Kurdewarî* sözcüğü, Kürdistan anlamını da içermektedir. Malmisanıj'ın aktardığına göre, Şair Hêmîn "Kurdewarî, ey wlatî cwanekem" yani "Kurdewarî, ey güzel ülkem" derken, bu anlamda söylemiştir. Yine Şair Hejar'ın hazırladığı sözlükte ve *Ferhengî Mehabad*'da da *Kurdewarî* sözcüğü ülke anlamında kaydedilmiştir.[40] Ayrıca İzoli'nin hazırladığı *Kurmanci Sözlüğü*'nde "Kurdewarî: Kürde ve Kürt geleneklerine uygun" şeklinde izah edilmiştir.[41]

Asıl anlamının yanında, Kırdane'nin kimi yörelerinde, *Kırd* sözcüğü sosyolojik bir anlam da içermektedir. Bu yerlerde, *Kırd* sözcüğü Şeyh, Ağa ve Bey ailelerinin dışında kalan genel halk için kullanılır. Örneğin, Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde Şeyh ve Ağa ailelerinden olmayanlar, yine Eğil ilçesinde Bey ailesinden olmayanlar yani genel halk için *Kırd* adı kullanılır.[42] Aynı şekilde bu sosyolojik adlandırma, *Kırmanc*/*Kurmanc* adı için de geçerlidir. Ancak, bu sözcüğün asıl anlamının dışında değildir. Mesela Türk, Arap ve di-

---

Doğan Karasu, *Dinya d' Yo Darê Ma Rencber Ezîz*, Vate Yay., İstanbul 2012, s. 119.

38 Sedigh Tarif & Kamkar Ensemble – Kordaneh, http://delzendeha.blogfa.com/post-260.aspx

39 Radyo Kurdane, http://kurdane.com/

40 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 13.

41 D. Îzolî, *Ferheng: Kurdi-Tirki*, Türkçe-Kürtçe, Deng Yayınları, Istanbul, 1992, s. 246.

42 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 9.

ğer halklar için Kırd ve Kırmanc sözcükleri kullanılmaz; yine halk tabakasına mensup Kürtler için kullanılır. Osmanlı döneminde de *Türk* sözcüğü yöneten kesim dışındaki genel halk kitlesi için kullanılırdı. Doğrusu, yönetim erkine sahip olanlar, her devirde bu şekildeki adlandırmayla, statüsü olmayan halktan kendilerini ayrı tutmak istemişlerdir. Bazı Farsça Sözlüklerde *Kürt* adının asıl anlamının yanına bir de *çoban* ve *göçebe* anlamının da eklendiğini görüyoruz.[43] Ancak, bu tür anlamlandırmaların siyasi ve ideolojik saiklerle de yapılabildiğini unutmamalıyız.

Kırmanc

Dersim bölgesinde ve Erzincan'da yaşayan Zaza Kürtleri kendilerini *Kırmanc* konuştukları dili *Kırmancki* ve yaşadıkları coğrafyayı da *Kırmanciye* olarak adlandırırlar. Birlikte yaşadıkları diğer Kürt toplumsal grubu olan Kurmanc Kürtlerine de *Kırdas/Kırdaş*, konuştukları Kürtçe lehçesine de *Kırdaski/Kırdaşki* derler. Bitlis ilinin Mutki ilçesinde yaşayan Zazalar ise kendileri için *Kurmanc* fakat konuştukları Zazaca Kürtçesine *Dımıli* demeleri kendini adlandırma açısından oldukça ilginçtir.[44]

Kurmanc ile *Kırmanc* adları aynı kökten gelmektedir. Örneğin, Kurmancların (Kırdaslar) önemli bir kısmı da tıpkı Dersim bölgesinde yaşayan Zazalar gibi kendileri için *Kırmanc* demektedir. Dersim bölgesinde, *Kırmanc* adı çoğu zaman Zazaca veya Kurmancca konuşan Alevi Kürtler için kullanılsa da, bazen genel olarak tüm Kürtler için de kullanılmaktadır.

Kırmanc Sözcüğünün Kökeni Hakkında

Kurmanc veya *Kırmanc* adının kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Viladimir Minorsky'ye göre *Kurmanc* adı *Kürd* ile *Mand* adlarının birleşmesinden meydana gelmiş ve *Med Kürtleri* anlamın-

---

43 Cemşîd Salehpûr, *Farsça-Türkçe Genel Sözlüğü*, Jangal Yayınevi, 1370 (1991 m.), s. 964.

44 Malmisanıj, "Derheqê Kirmancanê Modanî (Motkanî) de", *Vate: Kovara Kulturî*, Hûmare 32, s. 74.

dadır. Mehrdad Izady, bu adın *Kurd* ile *Manna* adlarının birleşmesinden meydana gelmiş olabileceğini ve *Manna Kürtleri* anlamına geldiğini öne sürmüştür.[45] Celadet Bedirhan ise, kimi yazılarında bu adı *Kurdmanc*/*Kurdmancî* şeklinde kullanmıştır.[46] E. B. Soane, Kürdistan'da Kurmanci adının *Kurmanji*, *Kurdmanji* ve *Kurmanci* şeklinde söylendiğini aktarmaktadır. Yine Soane, kimi araştırmacılara göre *Mah* sözcüğünün Med anlamına geldiğini de aktarmıştır.[47] D. N. MacKenzie de *Kurd* ve *Mada* (Median) ihtimalinden söz eder.[48] Kürtlerin kökeninin Medlere (MÖ 7. yüzyıl) kadar gittiği kabul edilmektedir. Bazı kaynaklarda Kürtler için Medler denilmiştir.[49]

Başka bir teoriye göre, *Kırmanc* adı Kürt şehri "Kırmanşan" ile ilgilidir. Kimilerine göre de "Kirman" şehriyle ilgilidir. Bunlara göre Kurmanci sözcüğü aslında Zazacada "Kırmanlı" anlamına gelen "Kirmanij" anlamındadır, yani *Kirman* veya *Kırmanşan* şehrinden olanlar anlamına geliyor. Bilindiği gibi, Zazacada "-ij" soneki canlılar için yer aidiyetini vermektedir. Örneğin *dewe* (m) Türkçede *köy* anlamına, *dewij*ise *köylü* anlamına gelmektedir, yine *Dêrsim* bölge anlamında iken *Dêrsimij*de Dersimli anlamındadır.

Kimi Ermeni kaynaklarına göre *Kırmançi* adı Ermenicede *Kürdoğlu* veya *Kürdizade* anlamına gelmektedir. Eski zamanlarda, Ermeniler birbirine kızdıklarında *Kurd-mancî* yani *Kürdoğlu* derlermiş. Daha sonra bu sözcük dönüşerek *Kurdmançî* şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır.[50] Mehmet Tayfun da bu ihtimale değinmek-

---

45 Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El kitabı*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 299.

46 Celadet Bedirxan & Roger Lescot, *Grammaire Kurde (Dialecte Kurmandji)*, Librairie d'Amérique Et d'Orient, Paris, 1970.

47 E. B. Soane, *Grammar of the Kurmanjî or Kurdish Language*, London 1913, s. 11

48 D. N. MacKenzie, "Kurds, Kurdistan", *The Encyclopedia of Islam*, Cîld: V, Brill, Netherlands 1986, s. 479-480.

49 "Kurd ..... au pl. èkrad, Kourde.(Kurde), peuple nomade de la Mésopotamie; Mède." Youssouf, R. (pseud. du P. Giovanni Reali, S.J.), Dictionnaire turc-français, en caractères latins et turcs, à la portée de tout le monde.... Tome 1, Constantinople, 1888, s. 640.

50 V. Bardizaktsi, B. Natanyan, K. Srvantsyants, *Dersim Gizemi, Palu-Harput 1878,* 2.Cilt, Derlem Yay., İstanbul 2010, s. 144.

te ve Kurmanc adının bileşik bir sözcük olduğunu, *Kurd* ile *manc* sözcüklerinin bileşiminden meydana geldiğini ve *Manç* sözcüğünün de Ermenicede *oğul* anlamına geldiğini belirtmektedir.[51]

Yazılı ve Sözlü Kaynaklarda *Kırmanc* İsmi

Dersim bölgesine ait ağıt ve kılamlarda *Kırmanc* ve *Kırmanciye* adı çokça geçmektedir. Bunlardan bazı örnekler:

"De bîye bîye, wela begê mi bîye / Hêfê mi yêno be Sey Uşênî / Haq zaneno reyisê *Kirmancîye* / Ewro axlerê Dersimî dê arê / Berdê verê daraxacîye..."[52] *(Sey Uşen û Sey Riza)*. Türkçesi: "İşte oldu oldu, beyimin toprağı oldu / Seyit Hüseyin'e üzülüyorum / Allah da bilir *Kırmanciye* reisiydi / Toplamışlar Dersim ağalarını / Darağacına çekmişler..." *(Seyid Hüseyn ile Seyid Rıza'ya yakılan ağıt)*

"Derê Laçî bivêso / Yivisê mi gavan o / Bira pêro dê, na qewxa aşîre nîya / Merevê *kirmancî* û zalimanê tirkan o / Destê xo ra xo mecêrê / Sar ma rê qolaye vano / Pepug bêro binîso / Cêncûnê ma rê biwano..."[53] *(Derê Laçî)*. Türkçesi: "Yanasıca Laç Deresi / İbişim geçittir / Vurun kardeşler, aşiret kavgası değil bu / *Kırmanclar* (Kürtler) ile zalim Türklerin kavgasıdır / Çekingenlik göstermeyin / El bize kötü söylemesin / Pepuk gelip konsun / Gençlerimiz için ötsün..."[54] *(Laç Deresi için söylenen kılam)*.

Aşağıda aktarılan kılam Seyit Rıza'nın ağzından oğlu Bava İbrahim için yakılmış:

"Vacî vacî Bavayê ho ser o vacî / Bavayê mi şiyo Xozat / Cêno padîşayena *Kirmancî* / Derdê aşîronê Kowê Dersîmî lacê mi bî / Ewro Şîna vesayiye de pêro ho ra kerdê rajî / Cinaza lazê mi wedarê / Ez o

---

51 Îhsan Nurî, *Kürtlerin Kökeni*, Tercume: M. Tayfun, Doz Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 1991, s. 111 (dipnot).

52 Zılfi, "Folklorê Kurdi ebe Zarava Dımılki", *Hêvî*, Hejmar 1, Parîs, Îlon 1983, s. 93

53 Zılfi, "Folklorê Kurdi ebe Zarava Dımılki-II",*Hêvî*, Hejmar 2, Parîs, Gulan 1984, ss. 114-115.

54 Mustafa Düzgün, *Tayê Lawikê Dêrsimî/Dersim Türküleri*, Berhem Yayınları, Ankara 1992, s. 87.

ser o komet û turbûn virajî…”[55] *(Bava)*. Türkçesi: “Söyleyeyim, Bavam üzerine söyleyeyim / Bavam Hozat’a gitmiş / Alacak *Kırmancın* paşalığını / Oğlumun derdi Dersim dağlarının aşiretleri idi / Yanasıca Şin’de hepsini kendine razı kıldı / Kaldırın oğlumun cenazesini / Yapacağım üzerine kümbet ile türbeleri…” *(Bava ağıdı)*.

Diğer bir varyant ise şöyledir:

“Pîr Bavayê mi / Tekito şîyo Xozato vêsaye / Cêno Begligêna *Kirmancî*”[56] (Türkçesi: “Pir Bavam / Gitmiş yanasıca Hozat’a / Alıyor *Kırmancın* (Kürdün) beyliğini”).

1933 yılında Qirxan aşiretinden bazı kişiler tarafından Bava öldürülünce, ardından Dersimliler arasında kavgalar çıkmış, kimi köyler boşalmıştı. Halk ağıtlarında bu durum şöyle anlatılır:

“Heqo ti carû naye qebul mekerê, / *Kirmanc* çitur *kirmancî* ver dewû tal kero”.[57] (Türkçesi: “Allah’ım hiçbir zaman bunu kabul etme / *Kırmanc* nasıl *Kırmanc* yüzünden köyleri boşaltır”).

Bu ağıt da, 1930 yılında Diyap Ağa tarafından öldürülen Bali aşireti reislerinden Kahraman Munzur Ağa için yakılmıştır:

“Mircanî ser o tef û duman o / Vanê, ‘sona dîyarê dewanê tirkan / Bayremê tirkan o’ / Vanê ‘no wo kîşîyo begê *Kirmancan* o’.”[58] Türkçesi: (“Mercan’ın başı sistir, dumandır / diyorlar “Türk köylerine bakan zirvelere gidersen / Türklerin bayramını görürsün” / (Türkler) diyorlar “Bu öldürülen *Kırmanc*ların (Kürtlerin) beyidir”).

Bu ağıt da Bahtiyaran aşireti lideri Şahan Ağa’ya yakılmıştır:

“Sahan Axayê mi merdo nêmerdo / Şikîyo tilsimê *Kirmancîye*…” *(Sahan Axa)*[59] Türkçesi: (“Şahan Ağam öldü öleli / Bozuldu *Kırmanciye*’nin (Kürtlüğün) tılsımı”). *(Şahan Ağa ağıdı)*.

Bu ağıtta da Xidê Alê Îsmî’nin ağzında Dersim 1937-38 soykırımı anlatılıyor:

---

55 Fırat, “Folklorê Dersımi ra-II”, *Hêvî*, Hejmar 5, Parîs, Gulan 1986, s. 106.

56 Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul 2009, s. 628.

57 Çem, age, s. 630.

58 Çem, age, s. 627.

59 Munzur Çem, *Hawara Dêrsimî*, Weşanên Deng, İstanbul 2003, s. 197.

"Bira, Xidir vano: / No kelepurrê ma / wertê *Kirmancîye* de / Çira hende bîyo ucuzî"[60] *(Lawika Xidir Axayî)*. Türkçesi: ("Kardeş, Hıdır diyor: Bu talan edilişimiz / *Kırmanciye*içinde / Neden bu kadar ucuzladı (kolaylaştı)") *(Hıdır Ağaya yakılan ağıt.)*

Kureşan aşireti büyüklerinden Pir Usenê Seyîdî, 1937 yılında Elazığ'da Seyid Rıza ile birlikte idam edilmişti. Bu eser de onun üzerine söylenmiştir:

"Hêfê mi yeno ve Sey Usenî rê / Heqê dina cor vêneno ke reîsê *Kirmancî* yo"[61] (Türkçesi: "Seyid Usene üzülüyorum / Dünyanın Sahibi yukardan görüyor, O *Kırmanc*ın (Kürtlerin) reisiydi.").

Qemero Arêyiz tarafından söylenen bir kılamda şöyle deniliyor:

"[Mi] hatirê xo wast bînû tever, / Verê çêverî de guret mi ra, / Tirkonê Anadolîye, / Des hot mordemî danê zû mordem ro, / Tey çîn o şeref û camêrdîye. / Mi va: 'Heqo, nika bivîyêne / Naza çor xortê *Kirmancîye*, / Ma ve sima ra pêro dênê, / Sarî bidîyene kerden û camêrdîye.' (...) Mi va / 'Najnî, mi ra çi wazena? / To de çîn o gonîqeyretê *Kirmancîye*'..."[62]

(Türkçesi: "Hoşça kalın dedim ve çıktım dışarı / Kapının eşiğinde kestiler önümü / Anadolu Türkleri / On yedi kişi, bir kişiyi dövüyorlar / Yoktur onlarda şeref ve yiğitlik / Dedim: 'Allahım şimdi olsaydı / Burada dört *Kırmanciye* genci / Biz sizinle dövüşürken / Millet görseydi yapılanı ve yiğitliği.' (...) Dedim: / 'Yenge, ne istiyorsun benden? / Sende yoktur *Kırmanciye*nin kanı, gayreti'...").

Qemero Arêyiz tarafından söylenen "Çuxur" kılamında ise şöyle deniliyor:

---

60 Munzur Çem, *Hawara Dêrsimî*, Weşanên Deng, İstanbul 2003, s. 264 û *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate, 2009, s. 629.

61 Çem, age, s. 629.

62 Hawar, "Çend Lawıkê Qemê Arêyızi", *Berhem (kovara lêkolinên cıvaki û çandi)*, Stockholm, No: 3 (Ilon 1988), s. 59'dan aktaran: Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 17-18 - Ayrıca bkz.: "Konferansê Zanistî yê Zonê Kurdkî ser o Lerzan Jandîlî de roportaj" – I, DêrsimInfo, http://dersiminfo.com/konferanse-zanisti-ye-zone-kurdki-ser-o-lerzan-jandili-de-roportaj/

"Ondêra *Kirmancîye* dariya we / nîşto ro qanunê Cumuretî"[63] (Türkçesi: "Yazık, *Kırmanciye* ortadan kaldırıldı / Cumhuriyet kanunu oturdu").

Dersimli kadın şair Wakile (1900-1980) bir şiirinde şöyle diyor:

"Dêsim welatê *Kirmancî* yo / Tenga sey Riza û seda Sêy Qajî yo"[64] (Türkçesi: "Dersim Kırmanc ülkesi / Seyit Rıza'nın darı, Sey Qajî'nin sedasıdır").

Dersimli yazar Zülfü [Selcan] yazdığı "Dımılki-Kurmanci-Türkçe Sözlükçesi"nde *Kırmanc* sözcüğünün anlamını şöyle yazmıştır:

"Kirmanc (n): Kurmanc: Kurmanc veya Kürt"; "Kirmanciye (m): Kurmancîtî: Kürtlük".[65]

Malmisanıj'ın aktardığına göre, Dersimli yazar Mustafa Düzgün bu konuda hakkında şunları yazmıştır:

"Dersim halkı nesep (soy) bakımından kendisine 'Kırmanc' der. Başka adları kullanmaz. Diyelim ki yabancı birisi ya da Dersimli olmayan birisi dil sürçmesiyle bir Dersimliye 'Zaza' derse, Dersimli buna kızar, 'Hayır, ben Zaza değilim, Kırmancım' der. Gerçek olan şu ki Dersimli Kırmanclar hiçbir zaman kendilerine *Zazayız* demezler... (...) Yine Dersim halkı atalarının topraklarını, Kırmancların ülkesini de *Kırmanciye* diye adlandırır. Ama Türkçe olarak ya da başka bir yabancı dille ülkelerinden bahsedince 'Kürdistan' derler. Örneğin Dersim'in bilgin, şair ve kahramanlarından olan Alişêr, *Dersim Türküsü*'nde 'Kürdistan' sözcüğünü kullanır.[66] Yine Dersim Kırmancları, Kürdistan'ın özgürlüğü için Türk Devleti ve Avrupa

---

63 Mustafa Düzgün, *Tayê Lawikê Dêrsimî/Dersim Türküleri*, Berhem Yayınları, Ankara 1992, s. 87.

64 Daimi Cengiz, *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qajî*, Horasan Yayınları, İstanbul 2010, s. 190.

65 Zılfi, "Ferhengok: Dımılki-Kurmanci-Tırki", *Hêvî*, Hejmar 1, Parîs, Îlon 1983, s. 113.

66 bkz. Daimi Cengiz, *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qajî*, Horasan Yayınları, İstanbul 2010, s. 183: "Kahramanı çoktur kılınç takınır / Bütün Kürdistan'a yardım dokunur / Havariçler yedi devlet sakınır / Allah'tandır kavi beli Dersim'in".

devletlerine gönderdikleri telgraf ve dilekçelerin tümünde ülkelerini 'Kürdistan' diye adlandırmışlardır. Dersim'de *Kırmanciye* ve *Kürdistan* sözcükleri arasında hiç fark yoktur... Yine Dersim'de ülke adı ya da *Kırmanciye* ve *Kürdistan* sözcüğü, sadece Dersim için değil, ister *Kırmanc* ister *Zaza* ister *Kur* veya *Kurd* olsun, bütün Kürt ulusunun ülkesinin adı olarak kullanılır."[67]

Munzur Çem, bir röportajında "Doğu Dersim'de her zaman *Erzurum Kırmancları*, *Muş Kırmancları* ya da *Diyarbakır Kırmancları* gibi kavramları duyabiliriz." diyerek kelimenin *Kürt* anlamında kullanıldığını belirtmektedir.[68]

Pir Rıza Yağmur da bir röportajında *Kırmanc* adını bütün Kürtler anlamında kullanarak şöyle diyor: "Kirmanco 29 reyî sere dardo we, Çiqa ke sere dardo we kirmanco, alewîyê xo cîya findetê, safîyê xo cîya findetê. Hama na peyên de se kerdo? Alewîyî, safîyî, hatta tirkî werte de yê."[69] *(Kırmanclar 29 kere baş kaldırmış. Ne kadar başkaldırmışlarsa, Alevileri ayrı durmuş Şafiileri ayrı durmuşlar. Fakat bu sondakinde ne yaptılar? Aleviler, Şafiiler hatta Türkler bile beraberler*). Yine, başka yerlerde de *Elewîyonê Kirmancû (Alevi Kırmanclar)* tabirini kullandığını görmekteyiz. Böylece, hem Alevi hem de Sünni Kırmancların olduğu, röportajından anlaşılmaktadır.[70]

Alevi Kürtlerin yaşadığı kimi bölgelerde *Kırmanc* adı ile *Alevi* adı sosyolojik anlam açısından aynılaşmıştır. Munzur Çem *Kırmanc* adının bu anlamı konusunda şu açıklamayı yapmaktadır: "Yörenin oldukça geniş bir kesiminde ise *Kırmanc* terimi sadece Kırmancca (Zazaca) lehçesini konuşanları kapsamıyor. Kırmancca konuşan

---

67 M. Dûzgûn, "Torêy ve Adetê Dersimi", *Berhem, kovara lêkolînên civakî û çandî*, Stockholm, No: 1 (Şubat 1988), s. 37aktaran: Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 11-12.

68 Zazaki.org, "Munzur Çem ile Röportaj", http://www.zazaki.org/modules.php?name=News&file=article&sid=17; ayrıca bkz. Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul 2009, s. 552.

69 "Pîr Riza Yagmurî de îtîqad ser o (Qisimo 1.)" http://dersiminfo.com/pir-riza-yagmuri-de-itiqad-ser-o-qisimo-1/

70 "Pîr Riza Yagmurî de îtîqad ser o (Qisimo 3.)" http://dersiminfo.com/roportaj-pir-riza-yagmuri-de-itiqad-ser-o-qisimo-3/

alevi Kürtler arasında (Doğu Dersim) bu terim, Alevi-Sünni farkı gözetilmeksizin, Kurmancca konuşan Kürtler de bu adla adlandırılmaktadırlar. Böylece bu terim, her iki lehçeyi konuşanlar bakımından ortak etnik kimlik adı olmuş oluyor. Bunun bir istisnasına, Dersim'in batısı ile Sivas ve Kayseri yöresinde rastlanıyor. Buralarda yaşayan Alevi Kürtler, kendilerine *Kırmanc* derken Türk ya da Kürt olsun fark etmez, Sünnilere ise *Tirk* (Türk) demektedirler. Bir başka deyişle onların dilinde Alevilik Kürtlükle, Sünnilik ise Türklükle özdeşleşmiş durumdadır. *Kırmanciye* terimi ise Dersim'de Kürtlük ve Kürdistan`ı ifade etmektedir."[71]

Türk mebus ve TBMM başkanı Abdulhalik Renda, 1925'de Kürt şehirlerini dolaşarak hazırladığı raporda *Kürtlük* ve *Alevilik* ilişkisini şöyle açıklıyor: "Muhitin tesiri o kadar büyüktür ki Elaziz ile Çemişkezek arasında Ezat Gümrükhanı civarında Türkçe'den başka hiç bir lisan bilmeyen beş altı Türk köyü mahza Alevi oldukları için Kürt olduklarını iddia etmektedirler."[72]

Kırmanc/Kurmanc adının başka bir sosyolojik anlamı da; kimi yerlerde Şeyh, Pir, Bey ve Ağa ailelerinin dışında olan genel halk kitlesi için, yani statüsüz genel halk tabakaları için kullanılmasıyla tezahür etmektedir. Bu konuda sosyolog İsmail Beşikçi şöyle diyor: "Kırmanç, Kürt demektir. Fakat Doğu'nun feodal egemen sınıfı kendini Kırmanç kabul etmemekte, bu terimi ezilen, sömürülen, horlanan Kürt halkı için kullanmaktadır."Beşikçi'ye göre, nasıl ki Osmanlı döneminde Türkmenlik değersizdi, fakat Türk halkının uluslaşmaya başlamasıyla değer gördü, Kürtler de uluslaşmalarını tamamladığında Kırmanc da değer kazanacaktır.[73]

---

71 Çem, age, s. 552.

72 Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulsual Demokratik Mücadeleleri*, Öz-Ge Yayınları, s. 453, aktaran: Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul 2009, s. 312.

73 İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, 3. Basım, C. I, Yurt Kitap -Yayın, Ankara, 1992, s. 191 aktaran: Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yay., İstanbul 1996, s. 26.

Kelimenin diğer telaffuz biçimi olan *Kurmanc* da aynı sosyolojik anlamda kullanılır. Örneğin, Selmas ve Urmiye yöresindeki Kürtler arasında, aşiretlerden hiçbirine mensup olmayan, temel uğraşı tarım ve çiftçilik olan yerleşik köylülere *Kurmanc* denir.[74] Îhsan Nûrî de bu hususu tasdik eder: "Kürdistan'ın Rızaiye ve Şahpur kesiminde aşiret teşkilatına mensup olanlar kendilerine Kurd, tarımla uğraşan diğer kesime de Kurmanc adını verirler. Bu Kurmanclar da kendilerine Kurd diyorlar. Bu aşiretler kendilerini Kurd milletinin Kurmanc bölümünden sayarlar ama diğerleriyle aralarında ne dil ne de görenek ve alışkanlıklar yönünden farklılık yoktur."[75]

Ehmedê Xanî ünlü eseri *Mem û Zîn*'in sebebi telîf kısımda *Kürd* ile *Kurmanc* adlarını aynı anlamda arka arkaya yazmıştır:

"Da xelq nebêjitin ku: *Ekrad*[76] / Bê ma'rîfet in, bê esl û binyad / Enwaê mîlel xwedan kitêb in / *Kurmanc* tenê di bêhesêb in"[77] (Türkçesi: "El demesin ki Ekrad / Marifetsiz, asılsız ve köksüzdür / Çeşitli milletler kitap sahibidir / Sadece Kurmanclar hesapsızdır.") *Mem û Zîn*'in kimi nüshalarında *Kurmanc* sözcüğü *Kırmanc* şeklinde yazılmıştır.[78]

Kurmanc sözcüğü, Türkiye siyasi sınırları içerisinde yaşayan Kürtler tarafından daha çok *Kurmanc* şeklinde telaffuz edilirken, Güney Kürdistan'ın Badînan bölgesinde *Kırmanc* şeklinde telaffuz edilmektedir.[79] Yine Güney Kürdistan'da yaşayan diğer Kürtler de kendileri için *Kırmanc/Kırmanc*, konuştukları Kürt lehçesi için de *Kırmancî Xwarû* yani Aşağı Kırmancca, Kuzey Kurmancisine de *Kır-*

---

74 Perwîz Cîhanî, "Kurmanc Kî ne?", *Sırwe, Gowari, Edebi-Ferhengi*, Urmiye, No: 16 (Xezelwer 1366), s. 64'den aktaran Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 26.

75 Îhsan Nurî, Kürtlerin Kökeni, Tercume: M. Tayfun, Doz Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 1991, s. 115.

76 "Ekrad" Arapça'da *Kürd* kelimesinin çoğuludur.

77 Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Amadekar: M. Emîn Bozarslan, Gün Yayınları, 1968, s. 61.

78 Ehmedê Xanî, *Memozîn*, Transkrîpsîyon: Arîf Zêrevan, Nefel, Stockholm, 2004, s. 45.

79 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul, 1996, s. 25.

mancî Serû yani Yukarı Kırmancca demektedirler. Bağdat Kürt Akademisi, İran devleti siyasi sınırları içerisinde kalan Doğu Kürdistan ve Irak devleti siyasi sınırları içerisinde kalan Güney Kürdistan'da konuşulan Kürt lehçesine, aynı şekilde *Kırmancî Xwarû* yani Aşağı Kırmancca, Türkiye devleti siyasi sınırları içerisinde kalan Kürtlerin konuştuğu Kurmanci lehçesine de *Kırmancî Serû* yani Yukarı Kırmancca diye kaydetmiştir.[80]

Soranî lehçesinde de bu sözcüğün telaffuzu *Kırmanc/Kırmanci* şeklindedir. Örneğin, 1926-1930 yılları arasında Sorani Kürtçesiyle yayımlanmış olan bir gazetenin adı *Zarî Kırmancî* yani Kırmanci Dili'dir.[81] Îzolî'nin hazırladığı *Kürtçe Sözlük*'te de *Kırmanc* ile *Kurmanc* sözcükleri, aynı adın farklı söyleniş biçimleri olarak kaydedilmiştir.[82] Malmisanıj'ın *Ferhengê Xal*'den (Xal Sözlüğü) aktardığına göre, Erdelan şivesinde *Kırmanc* sözcüğü *Kırmac* şeklinde söylenmektedir.[83] Böylece, *Kırmanc* teriminin neredeyse tüm Kürt toplumsal grupları içinde mevcut olduğunu görmekteyiz.

Ermeni Papaz Bogos Natanyan da raporlarında (1878) Kurmanclar için *Kırmanç* sözcüğünü kullanmıştır. Natanyan'a göre; Palu halkı Ermeni, Türk ve Kürtlerden oluşmaktadır. Kürtler de, Zaza ve Kırmanç olmak üzere iki kısımdır.[84]

Başta da anlattığımız gibi, Mutki'de yaşayan Zaza Kürtleri kendileri için, *Kırmanc* değil de *Kurmanc* diyor ama konuştukları Kürt lehçesi için, *Dımıli* diyorlar. İshak Tepe'nin verdiği bir röportaj bu konu açısından ilginçtir:

---

80 "Pirsên alfabeya kurdî", *Hêvî*, *Kovara Çandiya Gişti*, No: 1, Parîs, Ilon 1983, s. 9.

81 Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Millyetçilik ve Dil (1918-1985)*, Çevirenler: İbrahim Bingöl & Cemil Gündoğan, Avesta Yayınları, İstanbul 2005, s. 78 û s. 347-350.

82 D. Îzolî, *Ferheng: Kurdi-Tirki, Türkçe-Kürtçe*, Deng Yayınları, İstanbul, 1992, s. 237.

83 Mihemedî Xal, *Ferhengî Xal*, C. III, Çapxaney Kamerani, Silêmani (Süleymaniye), 1976, s. 83 aktaran: Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 23.

84 V. Bardizaktsi, B. Natanyan, K. Srvantsyants, *Dersim Gizemi, Palu-Harput 1878, 2. Cilt*, Derlem Yay.,İstanbul, 2010, s. 144.

"- Şima bi xo, xo çi hesibnenî? (Siz kendiniz, kendinizi ne sayıyorsunuz?)

- Ma xwi ra vanê kurmanc. (Biz kendimize Kurmanc diyoruz.)

- Şima vanî kurmanc? Şima nêvanî *dimilî*? (Siz Kurmanc mı diyorsunuz? *Dımılı* demiyor musunuz?)

- Wextê ku vacê 'Zan' tu çiba [çi] wo?', ma vanê 'dimlî'. Wextê ku vacê 'Pekî milet olereq ti çiba yî?', ma vanê 'kurmanc'. Ma nêvanê 'Ez dimlî ya', yen [yan] zî 'Ez zaza ya'; ma vanê 'Ez kurmanc a'. Lê ma nêvanê 'Ez kurmancî mijûlîyena', ma vanê 'Ez dimlî mijûlîyena'. Ma hete qet kes nêvano 'zaza' yen zî 'Zazakî'."[85] (*Türkçesi*: "Diliniz nedir" diye sorduklarında, dilimiz "Dımılidir" deriz. "Peki, millet olarak kimsiniz" diye sorarlarsa, "biz Kurmancız" diyoruz. "Ben Dımıliyim" demiyoruz, "Ben Zazayım" da demiyoruz. "*Ben Kurmancım*" diyoruz. Fakat "Ben Kurmancca konuşuyorum" demiyoruz, "Ben Dımıli konuşuyorum" diyoruz. Bizim taraflarda hiç kimse *Zaza* ya da "Zazaca" adını kullanmaz.")

Dımıli

Çermik, Çüngüş, Siverek, Aldûş (Gerger) ile Şîro (Pötürge) gibi ilçelerde oturan Zazalar, kendilerine *Dımıli* konuştukları lisana da *Dımıli* ya da *Dımılki* demektedirler. Bu yörelerde *Dımıli* adı genellikle hem toplumu hem de dili ifade eder.[86] Dımıliler, beraber yaşadıkları Kurmanc grubuna *Kırdas*, konuştukları lehçeye de *Kırdasi* ya da *Kırdaski* derler. Kurmanclar ise Zazaların tümü için *Dımıli* adını kullanırlar.

Dımıli Sözcüğünün Kökeni Hakkında

Dımıli sözcüğünün kökeni hakkında birkaç farklı görüş mevcuttur. Bir görüşe göre *Dımıli* sözcüğü aslında *Deylem* sözcüğünden gelmektedir. Deylem, İran'ın kuzeyinde, Hazar Denizi ile Kazvin

85 Malmisanıj, "Derheqê Kirmancanê Modanî (Motkanî) de", *Vate, Kovara Kulturî*, Numre 32, s. 74.

86 Fahri Pamukçu, *Gramerê Zazakî*, Vejîyaîşê Tîjî, İstanbul 2011, s. 31.

arasında dağlık bir bölgedir.[87] Tarihte, bu bölgede yaşayan halka, bölge adına izafeten *Deylemi* yani *Deylemli*ler denilmiştir. Büveyhiler döneminde (10. yy.) Deylem'in sınırları Hazar Denizi'nin alt kısımlarının tümünü içine alıyordu.[88] Bir görüşe göre, Dımılilerin aslı Deylemlilere dayanmakta, dilleri de Deylemlilerin dillerinden gelmektedir. Bu görüşün savunucularına göre; daha sonraları *Deylem* sözcüğündeki "L" ile "M" sesleri yer değiştirmiş, sözcük farklı bir form almış ve artık *Dımıli* şeklinde söylenmeye başlanmıştır. Garnik Asatrian'ın aktardığına göre, Ermeniler arasında Dımılilere *Dlmık* de deniliyormuş. Asatrian'a göre *Dlmık* ile *Deylem* arasında bir bağlantı mevcuttur.[89] F. C. Andreas, Oskar Mann, Karl Hadank ve V. Minorsky de *Deylem* görüşünü savunmuşlardır.[90] Daha sonra yazan kimi yazarlar da, yazılarında bu görüşe yer vermişlerdir.[91]

Fakat Mehrdad Izady, *Dımıli*ler ile *Deylemi*ler arasındaki ilişkiyi, daha farklı bir şekilde anlatmaktadır:

> Deylemilerin etnik kökeni, özellikle de onların daha sonraki etnik evrimi üzerinde sis perdesi bulunmaktadır. Deylemilerin İslam dönemindeki askeri ve siyasi seferler, Hazar Denizi'ne bakan Elbruz Dağları'ndan başlatılmıştı; ne var ki, izleri İslam öncesi döneme dek izlendiğinde, kökenlerinin onların modern torunları olan günümüz Dımıli (Zaza) Kürtlerinin yaşamakta olduğu Anadolu'daki yukarı Dicle Nehri bölgesine dayandığı görülecektir. Zerdüştlüğün kutsal kitabı Bundahişn, Dilamanları (daha sonra Daylaman), Hazar Denizi kıyısındaki dağlık bölgelerde değil, Dicle Nehri'nin doğduğu bölgelerde göstermektedir. Klasik dönem sonlarında Arbela'nın (modern Erbil) kilise kayıt-

87 Deylem şu anda İran'da Gilan eyaleti içinde kalmaktadır.

88 Tahsin Yazıcı, "Deylem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 9, TDV, İstanbul 1994, s. 263-264.

89 Garnik S. Asatrian & N. Kh. Gevorgian, "Zaza Miscelanny, Notes on some religious customs and institutions.", Acta Iranica, Volume XII, Belgium 1988, s. 500.

90 Karl Hadank, *Mundarten der Zâzâ, hauptsächlich aus Siverek und Kor*, Berlin 1932, s. 4-6.

91 Garnik Asatrian, "Dimli", *Encyclopedia Iranica*, http://www.iranicaonline.org/articles/dimli.

ları da Sincar'ın (Dicle sularının doğduğu yer) kuzeyinde, *Beth Dailomaye* yani *Deylemilerin Ülkesi* olarak adlandırılan bu aynı bölgeye işaret etmektedir. Strabon (*Cografya*, XVI. i.1) û Tacîtus (*Tarihsel Olaylar*, VI. xliv) da Dolomene/Delymaie ülkesini ve halkını Kürdistan'da, Dicle sularının doğduğu bölgede göstermektedir. (...) Ortaçağ başlarındaki tarihçi Ebû'l-Fîda, Deylemilerin kökeni ve ırksal bağlantıları hakkındaki birkaç hipotezi tartışırken, Kürtleri ve Deylemileri aynı yere oturtmaktadır (el-Tewarikh el-Qadime).[92]

Günümüzde de Elbrûz dağlarındaki nüfusun bir kısmının Yaresan (Ehl-i Hak) inancına mensup Kürtler olduğuna işaret eden Izady'e göre, her ne kadar bu Kürtler 16. yüzyılda buraya göç etmişlerse de bu durum yörenin tarih boyunca Kürd göçüne maruz kaldığını göstermektedir.[93] Izady'nin düşüncesine göre, Deyleman Kürt'tür, daha sonraları onlardan bir grup Yukarı Mezopotamya'dan göç ederek Hazar Denizi'nin alt bölgelerine yerleşmişler. Ama zamanla etnik açıdan farklı gruplarla karışarak dönüşmüşler. Ama sözü edilen bu etnik dönüşüm konusunda sağlıklı kaynaklar yoktur. M. Emin Zeki Bey de Hamzatü'l-Isfahani ile İskender Münşi'den "Deylemiler bir Kürt aşiretidir" tespitini aktarmakta ama konuya ihtiyatla yaklaşmaktadır.[94]

Deylem görüşünün temeli daha çok iki farklı sözcükteki ses benzerliği veya ses değişimi (metatez) tahminlerine dayanıyor. Doğrusu tarihi ve linguistik açıdan *Dımılı* adı ile *Deylem* arasındaki ilişkiyi kanıtlayacak açıklıkta bir delil bulunamamıştır.[95]

Sözcüğün kökeni hakkında başka düşünceler de vardır. Kimi yazarlara göre, Kürtlerin kökeni iki büyük aşiret olan Zil ve Mil

---

92 Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El kitabı*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 103-104

93 Izady, *Kürtler Bir El kitabı*, s. 105.

94 Îskender Beg Munşî, *Alemara-yi Abbasi*, Cilt:3, s. 712 aktaran: M. Emîn Zekî Beg, *Meşahîr-î Kurd û Kurdistan (Kürd ve Kürdistan Ünlüleri)*, Çev. M. Baban, M. Yağmur, S. Kutlay, Stockholm 1998, s. 11.

95 Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 38.

aşiretlerinden gelmektedir. Dımıli de, *dum* ile *mil* sözcüklerinden oluşmuş olup, *düm-Milli* yanî "Milli'nin arkasından gelen" veya "Milli'nin kuyruğu" anlamına gelmektedir. Yani Dımıliler *Mil* aşiretinden gelmektedirler.[96] Kimilerine göre de, bu aşiret bir süre Milli (Milan) aşiretine tabi olduğundan onlara "Du-mili (Mili-ardı)" yani "Millilerin arkası, devamı, tabii" anlamındadır.[97]

Başka bir teoriye göre de *Dımıli* sözcüğü *Dınbıli* aşiretinden gelmektedir. *Şerefname*'de anlatıldığına göre, aslen Botan bölgesinden olan *Dımbıli* bir Kürt aşiretidir. Bir süre Hoy, Sekmenabad, Şemdinli, Hakkâri, Kotur, Bargiri ve Çaldıran yörelerinde hüküm sürmüşlerdir.[98]

Tarihi kaynaklarda bu sözcüğün *Dunbuli*, *Dumbuli*, *Dınbıli*, *Dımbıli*, *Dumıli* ve *Dımıli* gibi farklı telaffuzları geçmektedir. Bu farklı telaffuzların bir kısmı Arapça "دنبلى" (d-n-b-l-y) harflerinin farklı okunuşlarından meydana gelmektedir. Sözcüğün aslı *Dunbuli/Dınbıli* olup, "nb" sesleri "nb > nm > m" şekline değişerek *Dımıli* formunu almıştır. Buna benzer ses değişimi Zazacadaki başka birçok sözcükte de görülmektedir. Örneğin:

"şe**nb**e > şe**mb**e > şe**m**e", "sı**nb**ore > sı**mb**ore > sı**m**ore", "te**nb**el > te**mb**el > te**m**el"[99]

Bu tür ses değişimi başka dillerde de vardır. Örneğin, Arapçada tecvit kurallarına göre "nb" sesleri "mb" şeklinde okunmaktadır: "leyu**nb**ezenne > leyu**mb**ezenne".[100]

Malmisanıj'ın aktardığına göre, Mutki ve Sason dolayların-

---

96 [Süleyman Sabri], *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1928, s. 43.

97 Kemal Badıllı, *Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kürmançça Lehçesi)*, Ankara, 1965, s. 6.

98 Şeref Xan, *Şerefname*, Çeviren: M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s. 345-353 .

99 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 43.
- Biewnî: Grûba Xebate ya Vateyî, *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî*, Wesanxaneyê Vateyî, İstanbul 2009, s. 624.

100 Bu tecvit kuralına "iklab" denilmektedir; "mîn badî > mim badî" gibi.

da Zaza Kürtleri için *Dımbılan* deniliyor (buradaki "*-an*" çoğul ekidir.)[101] Başka kaynaklarda da *Dunbuli/dınbıli* ile *Dumıli/dımıli* sözcüklerinin aynı olduğu açıklanmaktadır. Aşağıda tarihsel kaynaklardan bazı örnekleri aktarmaya çalışacağız.

Yazılı ve Sözlü Kaynaklarda *Dımılî* İsmi

Tarihçi Wisif Zozanî'nin aktardığına göre, İlk olarak Ebu Hanife Dinaveri (820-895) Dunbulilerden söz etmiştir." Dinaveri, kitabı *Ensabul Ekrad*'da (Kürtlerin Nesebi) Dunbulilerden söz ederek soylarını Emir İsa'ya dayandırmaktadır. Şerefhan da kitabı *Şerefname*'de aynı bilgileri aktarır. Dinaveri, *Kitabu-n Nebat* adlı eserinde, Kürdistan'da yetişen bitkileri tanıtırken, *gendela* adında bir bitkiden söz eder ve bu bitkinin daha çok *Biladu'd-Dunbul*'da yani Dunbuli yurdunda yetiştiğini söyler. Devamında, Dunbulilerin, bu ağaçla elde ettikleri hayvan derilerini tabakladıklarını ve kuruttukları ağacın kabuklarını da öğüterek hayvanların ağzında çıkan yaraları iyileştirmede ilaç olarak kullandıklarını anlatır. Adı geçen ağaç hala Zazaların yaşadıkları bölgede bulunmakta ve *gendar* adıyla anılmaktadır. Yine son dönemlere kadar keçi derisinden yapılan meşk/tulukların tabaklanmasında ve hayvanların ağzında çıkan tawaq hastalığı içinilaç olarak kullanılmaktaydı.[102]

Tarihçi Mesûdî (896-956) *ed-Denabîle* adında Suriye'de yaşayan bir kabileden bahs eder.[103] Denabîle ise *Dunbil* sözcüğünün çoğul halidir. Hadisçi Ebu Tahir es-Silefi (1080-1180), eseri *Mucemu-s Sefer*'de hadis dersi aldığı hocalarından birinin adını Rıdvan bin İbrahim bin Memlan ed-Dunbuli el-Kurdi olarak kaydeder. Görüldüğü gibi burada *Dunbuli*bir Kürt kabilesi olarak geçer.[104] Silefi, adı

---

101 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 35.

102 Wisif Zozanî, *Dünbülîler, Zazalar yahud Kirdler* (yayınlanmamış makale).

103 Arşak Poladyan, *VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler*, Çeviren: Mehmet Demir, Özgür Gelecek Yayınları, Ankara, 1991, s. 92'den aktaran: Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 35.

104 Wisif Zozanî, "Dünbülîler, Zazalar yahud Kirdler" (yayınlanmamış makale), ayrıca bkz. "Zazaların Etnik Kimliği Üzerine" http://www.kirdki.com/?p=2876.

geçen kitabında künyesi *Deylemi* olan başka bir âlimden de daha söz eder. Böylece *Dumbuli* ile *Deylem* adlarının ayrı ayrı adlar olduğunu, yani *Dınbılı* adının köken olarak *Deylem*den gelmediğini anlıyoruz.

Tarihçi Wisif Zozanî'nin aktardığına göre, 12. Yüzyıl tarihçilerinden İbnü'l-Ezraq el-Farıki, eseri *Tarihu Meyyafarikin ve Amîd*'de, Mervaniler bölümünde Abdurrahman bin Ebi'l-Verd ed-Dunbuli isimli bir devlet adamından bahsetmektedir.[105] Bu da, kısmen de olsa Dunbulilerin adı geçen tarihten bu yana şimdiki bölgelerinde yaşadıklarını göstermektedir.

İbn Nutka el-Hanbeli (1183-1231) eseri *Tekmiletu'l-İkmal*'de Dunbulilerden bahsederek, soylarını Musul'a dayandırdığı bu kabileden iki âlimin adını veriyor. Bundan da, Musul'un Dunbuliler'in yaşadığı kadim bir vatan olduğunu anlıyoruz.[106] Ünlü tarihçi Zehebi (1274-1348), *Muştebîhu'n Nîsbe* (Benzeşen Soylar) adlı eserinde "Dunbuliler bir Kürt aşiretidir ve Musul taraflarında yaşıyorlar" demiştir.[107] Fadlullah İbnul-Ömeri Şahabüddin Ahmet (1301-1349), *Mesalik-ul Ebsar* isimli eserinde bu sözcüğü *Dunbuli* şeklinde yazıyor. Yaşadıkları yerleri de Musul'un kuzeyindeki Maklub dağları olarak gösteriyor.[108]

Firuzabadi (1329-1414) ünlü sözlüğü *el-Kamusu'l-Muhît*'te sözcüğün doğru yazılışını *Dunbul* şeklinde belirterek, "Dunbul, Musul dolaylarında yaşayan bir Kürt aşiretinin adıdır. Şafii talebelerden

---

105 Wisif Zozanî, "Dünbülîler, Zazalar yahud Kirdler" (meqaleya nêweşanîyaye), ayrıca bkz. "Zazaların Etnik Kimliği Üzerine" http://www.kirdki.com/?p=2876.

106 Roşan Lezgîn, "Dımılı/Zazaki ve Zazalar Üzerine", http://www.zazaki.net/haber/dimilizazaki-ve-zazalar-uzerine-979.htm, ayrıca bkz. "Zazaların Etnik Kimliği Üzerine" http://www.kirdki.com/?p=2876.

107 Zeki Alimoğlu, "Zazaca Kürtçenin Bir Lehçesidir", http://www.zazaki.net/haber/zazaca-kurtcenin-bir-lehcesidir-721.htm, ayrıca bkz. "Zazaların Etnik Kimliği Üzerine" http://www.kirdki.com/?p=2876.

108 M. Emin Zeki, *Xulasetu Tarixu'l-Kurd we Kurdistan Min Eqdemi'l-'Usûri'l-Tarixiyye Hettel'l-An*, Arapçaya Çeviren: Muhammed 'Elî 'Ewnî, C. I, İkinci basım, 1961, s. 368'den aktaran: Malmisanıj, *age.*, s. 36.

Ahmed b. Nasr, muhaddis Ali b. Ebubekir b. Süleyman Dunbulilerdendirler" demektedir.[109] Adı geçen ve *eş-Şemsu'd-Dunbulî* (Dunbuli Güneşi) olarak bilinen Ahmed bin Nasr bin el-Hasen Ebu'l-Abbâs el-Enbârî (vefatı: 1201) Musul'daki Nizamiyye medresesinde öğretmenlik yapmıştır.[110]

Memlüklü tarihçilerden Makrizi (1364-1442) de Dunbulileri bir Kürt kabilesi olarak kaydetmiştir.[111]

Görüldüğü gibi bu eski kaynaklarda Dunbulilerin ülkesi Musul civarı olarak geçmektedir. Fakat öyle görünüyor ki daha sonraları Dunbulilerin bir kısmı kuzeye doğru göç etmiş, Azerbaycan'a kadar ulaşan geniş bir alana dağılmışlardır.

Şerefhan (1543-1603) ünlü eseri *Şerefname*'de Dınbılı'nin bir Kürt aşireti olduğunu belirterek; bu aşiretin aslen Botanlı olduğunu, onlara *Dunbuli Boht* dendiğini, Dınbili beylerinin bir süre Hoy, Sekmenabad, Şemdinli, Hakkâri, Kotur, Bargirî ve Çaldıran'da hüküm sürdükleri bilgisini verir. *Şerefname*'de aktarılan bir rivayete göre, Dınbıliler daha önce Êzidi oldup, daha sonra Müslüman olmuştur.[112] *Şerefname*'de Dınbıli beyleri hakkında birçok bilgi kaydedilmiştir. Safeviler dönemine ait kaynaklara göre ise, bir kısım Dunbuliler Süleyman Han önderliğinde Şiiliğe meyletmişlerdir. Başka kaynaklarda da Emir Behlül döneminde Şeyh Haydar Safevi'ye biat ettiklerinden ve Şia olduklarından söz edilmektedir.[113]

---

109 Mecdeddîn Yakûb Fîrûzabadî, *El-Qamusu'l-Mûhît*, C. 3, Misir 1979, s. 366.

110 es-Subkî, *Tabakātu'ş-Şâfi'iyye*, IV, 275'den aktaran: Dr. Nâfi' Tevfîk el-Abbûd, "Abbasiler Döneminde Bağdat Dışındaki Irak Medreseleri", Arapçadan Çeviri: Dr. Eyyüp Tanrıverdi, *SBArD*, sayı: 7, Diyarbakır 2006, s. 81.

111 Wisif Zozanî, "Dünbülîler, Zazalar yahud Kirdler", (yayınlanmamış makale), ayrıca bkz. "Zazaların Etnik Kimliği Üzerine" http://www.kirdki.com/?p=2876.

112 Şeref Xan, *Şerefname*, Çeviren: M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s. 345-353.

113 Murat Alanoğlu-Muhammet Yücel, "Dımli-Zaza adı ve Tarihsel Gelişimi", 1. *Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 315.

Şu an İran topraklarında yaşayan Dunbuliler dil olarak asimile olmuşlar, genelde Azerice konuşuyorlar.[114] Dunbuli beyleri bizzat kendi tarihlerini yazmışlar, örneğin, Abdurrezak Han Dunbuli 1850'de *Tarih-i Denabile* (Dunbuliler Tarihi) adlı eserinde Dunbulilerin kökenini *Bermeki*lere dayandırmaktadır.[115] *Asari-i Şiiye el-Îmamîye*'de de Bermekilerin Dunbuli aşiretinden olduğundan bahsedilmiştir.[116] İran'daki Dunbuliler, *donboli.info* adresindeki İnternet sitesinde kökenleri hakkında epeyce bilgi aktarıp Kürt olduklarını belirtmektedirler.

Evliya Çelebi (1611-1682) *Seyahatname*'de Dunbuli Hükümetinin Van'a bağlı beş hükümetten biri olduğunu, daha sonra bu hükümetlerin Tebriz'e bağlandığını, Tebriz'in tekrar Safeviler tarafından alınmasıyla, statülerinin Safeviler'de de aynen devam ettiğini anlatır. Çelebi, ayrıca Urmiye Gölü'nün batısında Dunbuli Kalesi'nin varlığından da söz etmektedir.[117]

Osmanlı dönemi *Tahrir Defterleri*'nde, Dunbuliler de kaydedilmiştir. 378 numaralı İcmâl-i Livâ-i Ekrâd ve Kilis Defter'inde Taife-i Ekrad-ı Dünbeli yani Dünbeli Kürt Taifesinin Menbic, Birecik, Suruç ve Halep'te yaşadıkları kaydı yer almaktadır.[118] 1577 yılında Kilis beyine gönderilen bir hükümde "Dünbellü adlı Kürd taifesi"nin Halep'e göç etmesi sebebiyle tekrar eski yerlerine gönderilmelerinden bahsedilmektedir.[119]

---

114 Donbolî, http://www.iranicaonline.org/articles/donboli-1.

115 M. Emîn Zekî Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Terc. V. İnce, M. Dağ, R. Adak, Ş. Aslan, Nûbihar, İstanbul 2011, s. 712.

116 M. Emîn Zekî Beg, *Meşahîr-î Kurd û Kurdistan*, Terc. M. Baban, M. Yağmur, S. Kutlay, Stockholm 1998, s. 11.

117 Murat Alanoğlu-Muhammet Yücel, "Dımli-Zaza adı ve Tarihsel Gelişimi", *1.Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 322-323.

118 Ercan Çağlayan, "Zazaların Etnik Kökeni", *Kürtler (Tarih),* cilt: 1, editör: Adnan Demircan ve Mehmet Akbaş, Nida Yayınları, İstanbul 2015, s. 269.

119 Murat Alanoğlu-Muhammet Yücel, "Dımli-Zaza adı ve Tarihsel Gelişimi", *age*, s. 325.

Ahmedê Xanî'nin (1651-1707) bir şiirinde de *Dunbul* için *Dumıl* telaffuzu kullanılmıştır. Burada, aktaran kişinin de *Dunbul* sözcüğünü *Dumıl* olarak yazmış olma ihtimali olmakla birlike; her halükarda bu durum, *Dunbuli* ile *Dımıli*nin aynı sözcüğün farklı telaffuzları olduğunu göstermektedir. Sözü edilen şiirin ilgili kısmı şöyledir:

"Mizgîn me hatî xweş xeber, Xan Murteza bûye serwer
Şah û serdarê Kurdustan, ji dil derxistin ew keder
(...) Çi Osmanlî çi Sefewî, her du gohdarêd pendêd wî
Emn û parizîya merzê wî, karî dikir hemî li ber
Dadvan bû ew hemî deman, *Dumil*, Mehmûd û Sipîkan
Xanî, Mehend hemî Kurdan, peymangir bûn ji bo serwer"[120]

(Türkçesi: "Müjdeler olsun geldi hoş haber, Mürtaza Han olmuş server/Kürdistan'ın şah ve serdarları, çıkardılar yüreklerinden keder / (...) Hem Osmanlılar hem Safevi, ikisi de dinlerdi sözünü / Sınırlarının emniyeti ve savunması için, tümü yanında çalışırdı / Bütün zamanlarda adildiler, *Dumıl*, Mehmud ve Sipkanlar / Xanî, Mehend, tüm Kürtler, önderin sözündeydiler.").

Bu şiir Mürtaza Quli Han Dunbuli için yazılmıştır. Mürtaza Han, II. Şah Abbas (1642-1666) ile Süleyman Şah (1666-1694) dönemlerinde Dunbuli beyiydi.[121]

Ali Ekber Dehxuda (1879-1956) *Lugatname*'de "Dunbul, Diyarbekir yöresindeki bir dağın adıdır. Azerbaycan Dunbulilerinin reisleri aslen bu yöredendirler ve Kürdistan'da *Dummel/Zaza* diye ünlüdürler" şeklinde yazmıştır.[122]

---

120 Ebdullah M. Varlî, *Dîwan û Gobîdeyê Ehmedê Xanî yêd Mayîn*, İstanbul 2004, s. 109.

121 Ebdullah M. Varlî, *Dîwan û Gobîdeyê Ehmedê Xanî yêd Mayîn*, İstanbul 2004, s. 109.
- Cemîl Rojbeyani, Fermandarîya Dumbulîyan li der û dora Tebrîzê, http://aso-zagrosi.over-blog.com/article-30477740.html.
- "Emîr Murteza Qulî Xan Dunbulî", http://www.donboli.info/morteza-goikhan.htm.

122 M. Cemil Rojbeyani, "Fermanrewayiy Dunbuliyekan Le Tewrêz û Dewrûberî da", *Karwan*, No: 32 (Mayıs 1985), s. 18'den aktaran: Malmisanıj, *age*, s. 41.

Osman Sebrî, Êzidî aşiretlerin arasında *Domıli* aşiretini de saymaktadır.[123] Ehmedê Dirihî'nin bize anlattığına göre, Şengal Dağı'ndaki Êzidiler arasında iki aşiret varmış: Zaza ve Dımıli. Zazalar, oradan göç etmiş gitmişler, ama Dımıliler hala vardır. Bunlardan Hıdır Dumıli, Duhok'ta gazetecilik yapmaktadır. Aynı zamanda bir azınlık hakları aktivisti de olan Hıdır Dumili'nin yayınlanmış kitapları da bulunmaktadır.[124]

Dunbuliler ile Zazalar arasındaki ilişkiye işaret eden başka kaynaklar da vardır. Örneğin, Peter Lerch, 1850'lerde Palu'nun kuzeyinde yaşayan Dunbeli aşiretinden söz ederek, bu aşiretin Zazaca konuştuğunu yazmaktadır.[125] Ziya Gökalp "[Kurmanclar]ın Zazalara *Dunbuli* dediğini" aktarmaktadır.[126] M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve VartoTarihi* adlı kitabında, birçok yerde Zaza ve Dunbeli sözcüklerini, Zaza-Dunbeli terkibi olarak aynı anlamda kullanmakta;[127] kimi yerlerde ise *Dunbeli Zazalar* şeklinde kullanmaktadır.[128] Süleyman Sabri Paşa tarafından yazıldığı zannedilen *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat* isimli kitapta da "Zazalara Dunbulî derler" şeklinde bilgi verilmektedir.[129]

Yukarıda Malmisanıj'den de aktardığımız gibi, Mutki ve Sason dolaylarında Zazalar için *Dımbılan* denilmektedir. Buradaki "-an" çoğul ekidir. Yine Roşan Lezgîn'in aktardığına göre, Lice bölgesinde "Lice'nin arkasına (kuzeyine) düşen sıradağlardan başlayarak,

---

123 Osman Sebrî, "Êzdî û Ola Wan-3", *Ronahî (Supplemen illustré de la revue Hawar)*, Hejmar 21, Şam, 1.12.1943, s. 15.

124 bkz. https://www.linkedin.com/in/khidher-domle-28a3a88/ ve bkz. Xıdır Dumıli (Khidher Domle), Articles in Peace Building and Coexistence, Duhoq 2014.

125 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 35.

126 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosoyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1992, s. 27.

127 M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, MEB, İkinci baskı, Ankara 1961, s. 10, 11, 24, 27, 55, 66, 125.

128 M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, MEB, İkinci baskı, Ankara 1961, s. 67, 69.

129 [Süleyman Sabri], *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1928, s. 43.

Bingöl taraflarına -artık nereye kadarsa-, Kırdler oraya *Kırdane*, Kurmanclar da *Dımılya* ya da *Dımbılya* diyorlar."[130] Çeşitli kaynaklardan gelen bütün bu bilgiler, aynı zamanda bize *Dımıli*, Dımbıli ve *Dunbuli* sözcüklerinin aynı ismin farklı telaffuzları olduğunu göstermektedir.

Muhammed Ali Avni (1897-1952), *Şerefname*yi Arapçaya çevirirken, kitabın sonunda Arapça olarak kendini ve soyunu şöyle tanıtmıştır: "Bab'lı Muhammed Ali Ağa'nın torunu, Abdülkadir Avni'nin oğlu Allah'ın zayıf kullarından Muhammed Ali Avni'nin eliyle [Şerefname'nin] tercümesi eksiksiz tamamlandı. [Kendisi] Siverek halkından, *Dunbuli* yani *Zaza* aşiretinden ve *Kürd* milletindendir. (شعبا والكردى و جنسا عشيرى ظاظيى او الدنابلى). Yüce Allah onu fesatların tuzağından korusun. Kahire'de meskûndur. Bu yazısını 15 Eylül 1948 senesinde yazdı."[131]

Öte yandan, M. Ali Avni Efendi*Meşahiru'l-Kurd û Kurdistan* adlı kitapta, Dunbuliler hakkında"Doğrusu bu ad Kürtlerin büyük bir kolu için söyleniyor. Kürdistan ülkesine dağıldılar. Başka halklar onlar için *Zaza* diyorlar"şeklinde dipnot yazmıştır."[132]

Kimi kaynaklara göre de Dunbuliler aslen Kurmanc Kürtleridir. Hüseyin Han Donboli'nin oğlu Teymur Paşa *Tarih-i Keşşaf* adlı eserinde Donbolileri Kurmanc olarak göstermiştir. Adı geçen kitabın nüshası 1849 yılını göstermektedir.[133]

Şerefhan, Dunbulilerden çoğul bir ifadeyle *Dınbıli aşiretleri* şeklinde söz ediyor. Kimi kaynaklarda Dunbulilerden *abr* şeklinde

---

130 Roşan Lezgîn, "Nameyê Dew û Mezrayanê Licê", http://www.zazaki.net/haber/namey-dew-mezrayan-lic-80.htm

131 Şerefxan Bidlisî, *Şerefname*, trc. Mehemmed Elî Ewnî, Dimeşq 2006, C. 2, s. 215, aktaran: Wisif Zozanî, "Asmênê Kirdan ra Estareyêko Nimite: Mehemed Elî Ewnî", *Nûbihar*, Hûmare 118, C. 15, İstanbul 2012, s. 9.

132 Wisif Zozanî, "Asmênê Kirdan ra Estareyêko Nimite: Mehemed Elî Ewnî", *Nûbihar*, Hûmare: 118, İstanbul 2012, s. 10.

133 M. Reza Hamzeh'ee, *Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme*, İngilizceden Çeviren: Ergin Öpengin, Avesta, İstanbul 2009, s. 62.

yani bir *Konfederatif Aşiret* olarak söz edilmektedir.[134] Dunbulilerin birçok küçük aşiret ve kabileden meydana gelen büyük bir aşiret olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar günümüzde Dımıli adı Zazaların çoğuna teşmil edilmiş olsa da aslında bir aşiret adı olarak da vardır ve günümüzde bir kısım Kırd/Zaza, bir kısmı da Kırdas/Kurmancdır. Bu sebeple, ya Dunbulilerde öteden beri bu iki Kürt lehçesinin konuşulduğunu ya da zamanla yaşadıkları coğrafyaya göre konuştukları lehçelerinin değiştiğini söyleyebiliriz.

Zaza

Elazığ, Palu, Maden yörelerinde yaşayan Kırdlerin bir bölümü kendilerine *Zaza* demektedirler. Aynı şekilde Koçgiri ve İç Anadolu'da yaşayan Kırdlerin bir kısmı da kendini *Zaza* diye adlandırmaktadır. Bunlar konuştukları lisana da *Zazaki* demektedirler. Zaza adının, günümüzde Kırdlerin çoğuna teşmil edildiğini, önceki yıllara göre Türkçe'nin de etkisiyle Kırdane bölgesinde de artık artan şekilde kullanılmaya başlandığını belirtmeliyiz.

Zaza Sözcüğünün Kökeni Hakkında

Araştırtmacılar arasında "Zaza" sözcüğünün kökeni konusunda uzlaşma olmasa da; bu sözcüğe benzeyen kimi sözcüklerin tarihinin milattan önceye uzandığını görüyoruz. Örneğin, Milattan 2500-3000 yıl öne önce, Sümerlerin Mari kentindeki bir mabedin adı *Ninni-Zaza* olarak geçmektedir. Bu mabetten kalan bazı eşyalar Suriye'nin başkenti Şam'da Milli Müze'de sergilenmektedir.[135] Mari, şimdi Suriye'de, Fırat'ın batısında Tel-Herir adında küçük bir antik şehirdir. Aslında *Ninni Zaza* ya da *İnnana Zaza* bir Sümer tanrıçasının adıdır.[136] Zaza sözcüğü *Tevrat*'ta da şahıs ismi olarak geçmek-

---

134 İbrahim Bozkurt, "Dümbülliler veya Bermekiler", *Aşiretler Tarihi*, İstanbul 2009'dan aktaran: http://www.asiretler.com/Yazilar.asp?goster=dos&id=169

135 Temple of Ninni-zaza, http://www.homsonline.com/EN/Citeis/slides/Mari_WorshipperStatuette.htm.

- Antiquities Oriental: Mari Model, http://www.lessing-photo.com/dispimg.asp?i=080208+4+&cr=20&cl=1.

136 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 68.

tedir. Tevrat'a göre, Zaza, Yahuda soyundan Yonatan'ın oğludur.[137]

Halis Ataksoy'un aktardığına göre, Kirhuler, Milattan Önce 380'lerde imparator Asur-Nazirpal'ı selamlamak için Zaza-Buha adlı konak yerine giderler. Burası, Mihrab Dağı ya da Kervançimen Dağı taraflarında, Kirhu ülkesine yakın bir yerdir.[138] Günümüzde, Mihrab Dağı eteklerinde Zazalarla meskûn olan Maden ilçesi kuruludur. Kervançimeni dağı ise Çermik ilçesinde Zazalarla meskûn Kervan Çimeni (Günaşan) köyünün kurulu olduğu yerdir.

Pers kralı I. Darius (İktidarı MÖ 522-485) döneminde *Zazana* adında bir şehirden söz edilmektedir. Bu ad, Behistun Kitabelerinde[139], birinci sütun, 19. paragraf, 92. satırda geçmekte olup, Kral I. Darius, Zazana'nın Babil yolu üzerinde, Fırat kıyısında bir şehir olduğunu söylemektedir.[140] Son dönemlerde kimi yazarlar tarafından *Zazana* şehrinin Yukarı Fırat'ta olduğu iddia edilse de; Behistun yazıtlarına göre, I. Darius İran'ın güneyindeki bugünkü Huzistan eyaletinde Basra körfezine yakın bir yerde bulunan Susa şehrinden Babil'e doğru giderken *Zazana* şehrinden bahsetmektedir. Bu sebeple şehrin Basra körfezine yakın bir yerde olması gerekir.

İslamiyet döneminde de çeşitli kaynaklarda *Zozan*, *Zûzan*, *Zewazan*, *Zûzan el-Ekrad* (Kürt Zozanı) gibi adlar kimi kaynaklarda geçmektedir. Yakut el-Hemavi (1179-1229), bu sözcüğü *Zewazan* şeklinde yazarak, bölgenin, Ermeniye dağları, Azerbaycan, Diyarbekir ve Musul arasında kaldığını, halkının Ermeni ve Kürt olduğunu belirtir. Hemavî, Belazuri'den (ö. 893) "İyad b. Ğanem Cizre fethinden sonra, Hicretin 19. yılında Zewazan yoluyla Karda ile Bazadba'ya gitmiş" bilgisini aktarır.[141]

Ayrıca Hemavi, İbnu'l-Esir'den (1160-1234) şu bilgileri aktarır: "Zevezan, Ceziretü İbn Ömer'in (Cizre'nin) Dicle'nin doğusunda ka-

---

137 Old Testament (Tanakh), Chronicles-I, 2:33, s.234.

138 Halis Ataksoy, *Diyarbakır Tarihinde Komuk Eli*, Haz. Yılmaz Ataksor, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1988, s. 30.

139 Bîstun, Kirmancşan eyaletine bağlı bir şehir olup, halkı Kürt'tür.

140 The Behistun inscription, Column 1, lines 91-96, http://www.livius.org/be-bm/behistun/behistun-t11.html.

141 Yakut El-Hamawî, *Mucemu'l-Buldan*, C. 3, Daru's-Sadr, Beyrut 1977, s. 415.

lan geniş bir nahiyesidir. Sınırı, Musul'un kuzey tarafından iki günlük mesafeden başlar, oradan Ahlat sınırının başlangıcına kadar gelir ve Azerbaycan'a, Selmas'ın yakınına kadar uzanır. Zevezan'da tamamı Beşneviye ve Buhtiye Kürtlerine ait olan çok sayıda müstahkem kale bulunmaktadır. Beşnevilerin kaleleri Berka ve Beşir, Buhtilerin kaleleri ise Cürzekil'dir ki burası onların en büyük kalesidir ve idare merkezleridir, ayrıca Atil ve Allus da onlarındır..."[142]

İbnu'l-Esir, bu bölgeden Zûzan el-Ekrad (Kürt Zozanı) olarak da söz etmektedir. Kendisi de Ceziretü İbn Ömer'den olan İbnu'l-Esir'in verdiği bilgilere göre bölgede Kürtlerin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan, kaynaklarda Hasankeyf'in güneyinde Tur Abidin'de Zozaniyye adlı bir Kürt taifesinden bahsedilmekteyse de; bunun bir topluluk ismi mi yoksa coğrafik bir isim mi olduğu konusunda tereddütler bulunmaktadır.[143]

İranlı yazar Said Nefisi *Zazeyn* adının *iki Zaz* anlamına geldiğini ve birbiriyle bitişik olan iki köy için söylendiğini" belirtirken;[144] M. Reza Hamzeh'ee de, kitabında "Horamdiniler, ikisine de Zaz denen iki birleşik bölge konumundaki Zazayn'da yoğunlaşmışlardı. Bunlar muhtemelen Hemedan ve Isfahan arasında bulunan Loristan dağlarıydı." şeklinde bilgi vermektedir.[145]

Bu kaynaklardan *Zaza* sözcüğünün önceleri bir coğrafi isim olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Doğrusu, bu ad ile şimdiki Zaza

---

142 Abdurrahman Acar, "İslam Coğrafyacılarına Göre Şırnak ve Çevresi", *Şırnak Üniversitesi Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yayınları Ankara 2010, s. 80 ve Borîs James, *Selahaddin ve Kürtler*, Çev: Nazlı Bilgiç, Avesta Yay.,İstanbul 2011, s. 19.

143 Borîs James, *Selahaddin ve Kürtler*, Çev: Nazlı Bilgiç, Avesta Yay.,İstanbul 2011, s. 19.

144 Said Nefisi, *Babek*, Azeri Türkçesine çeviren E. Azeri, Türkiye Türkçesine aktaran Mahmut Ayaz, Berfîn Yayınları, İstanbul, Haziran 1998, s. 37 aktaran: Roşan Lezgîn, "Khormek Sözcüğünün Kökeni Hakkında", http://www.zazaki.net/haber/khormek-sozcugunun-kokeni-hakkinda-440.htm.

145 M. Reza Hamzeh'ee, *Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme*, İngilizceden Çeviren: Ergin Öpengin, Avesta, İstanbul 2009, s. 98, 76 nolu dipnot.

denilen toplumsal grup arasında doğrudan herhangi bir ilişkinin olduğu ispatlanamamıştır; fakat günümüzde de kimi yerlerde *Zaza* isminin bir yer adı olarak kullanıldığı görülmektedir. Malmisanıj'in aktardığına göre, Erzincan ve Erzurum'un Çad ilçesinde "Zazalar" adında, Midyat'ta *Zaza*, Güney Kürdistan'da *Zazan* adında köyler, yine doğu Kürdistan'ın Hewraman bölgesinde *Zaza Ra* (Zaza Yolu) ve *Qulî Zaz* (Zaz Mağarası) şeklinde yer isimleri bulunmaktadır.[146] Günümüzde, Sivas'ın Zara ilçesinde de *Zazalar*, adında bir köy bulunmaktadır. Köyün internet sitesinde yer alan tarihçesine göre, köye *Dımılie Nahalee* (Dimilîê Nahelê) da deniliyormuş. Köyde yaşayan bazı şahısların adları Ali Dımıli ve Kalê Dımıli olup, bu da Dımıli ile Zaza adlarının ilişkisini göstermektedir.[147]

Kurmancî Kürtçesi ile yazılmış bazı kaynaklarda da Zaza sözcüğü *Zazan* şeklinde geçmektedir. Örneğin, Musa Anter'in Sözlüğünde "Zazan: Bir Kürt aşireti" şeklinde yazılıdır.[148] Qanatê Kurdo'nun Sözlüğünde de Zaz, *Zaza* ve Zazan sözcükleri aynı anlamda kullanılmış ve sözlükteki diğer varyantlar "zaza [заза]: см. zazan." (*Zaza*: bkz. Zazan) şeklinde *Zazan* sözcüğüne yönlendirilmiştir. Kurdo'nun sözlüğünde *Zazan* Dêrsim ve Muş civarında yaşayan bir Kürt kabilesi olarak açıklanmıştır[149] Ünlü Kürt şairi Cîgerxwîn de bir şiirinde Kürt toplumsal gruplarını sayarken Zazaları kastederek *Zazan* sözcüğünü kullanıyor: "Lazim e em hewl bidin bo îttîfaqî Kurdê me / Buxtî û *Zazan*î min hem Sorî û Babanî tu."[150] (Türkçesi: Kürtlerin ittifakı için çalışmalıyız / Bohti ve *Zazan*ım ben, Sori ve Babansın sen.) Kurmancî metinlerde yer alan *Zazan* şekli muhtemelen çoğul form olup, sondaki "-an" ekinin çoğul eki olduğu düşünülebilir (Zaza+an > Zazayan/Zazan). Sonuçta, bütün bu örnekler bize, Zaza,

146 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 79.

147 Zazalarkoyu.com, "Tarihçemiz", http://www.zazalarkoyu.com/tr/tarihcemiz

148 Musa Anter, *Ferhenga Khurdî-Tirkî*, Yeni Matbaa, İstanbul 1967, s. 158.

149 Q. Kurdo, *Ferhenga Kurdî-Rusî*, Neşirxana Dewletê ya Ferhengêd Zimanê Miletêd Dereve û yê Sovêtîstanê, Moskowa 1960, s. 800.

150 Cegerxwînê Kurdî, "Berdêlk", *Hawar, Kovara Kurdî*, hûmare: 10, 23 Octobre 1932, s. 3.

Zazan, Zozan, Zewazan sözcükleri arasındaki muhtemel bağlantıyı göstermesi açısından fiikir verebilir.

Zaza sözcüğünün başka halklar arasında da yer adı, kabile adı veya kişi adı olarak kullanıldığını önemle belirtmemiz gerekir. Örneğin, Trabzon'a bağlı Arsin'de Zazana adında bir köy vardır, sonradan adı *Güneyce* olarak değiştirilmiştir.[151] Fakat bu adların bizim kullandığımız Zaza sözcüğü ile ilişkileri tespit edilememiştir. Ama tarihi süreçte bu ismin öncelikle coğrafi bir isim olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Belki de topografik bir isim olduğundan, birbiriyle ilgisiz birçok farklı yerde kullanılmıştır.[152]

Kimi araştırmacılara göre *Zaza* sözcüğünün kökeni "Z" sesiyle ilgilidir. Örneğin McKenzie ile Celadet Bedirxan bu ihtimale değinmiştir. Bu fikre göre, Zazacada *"Z"* sesi çokça geçtiğinden dolayı bu lehçeyi konuşanlara "Zaza" denilmiştir. C. J. Rich de *Zaza* sözcüğünü "Peltek, kekeme kişi, konuşması pek anlaşılmayan kişi" olarak izah etmektedir. Rich, Fransızcadaki *zézayer* ile *zozoter* sözcüklerine bakarak böyle bir tahmin yürütmüş olabileceği gibi[153] Türkler arasında bu şekilde bir kullanıma veya yakıştırmaya da rastlamış olabilir. Nitekim TDK'nın *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nün Nizip/Antep yöresinden derlediği bir anlama göre "Zaza:

---

151 Tapu Kadastro Erzurum 8.Bölge Müdürlüğü, http://www.e-tkbm.gov.tr/publisher/tkdurumilce.asp?ilceid=856.

152 Gürcüler ve Fransızlar arasında *Zaza* şahıs adı olarak kullanılmaktadır. Peştunlar (Afganlar) arasında ise "Zazî" isimli bir aşiret bulunmaktadır. bkz. http://www.zazai.de/zazien.html Sondaki "-zî" eki Kürtçedeki "-za" (farsça: zade) ekidir. Bu ek Urduca'da "zeî" şeklinde görülür ve aşiretler çoğunlukla "Gorekîzaî, Şadîzaî" şeklinde isimlendirilmektedirler. Örneğin aynı aşiret için "urduca: Muhammedzeî", "Peştuca: Muhemmedzî" denilmektedir. *Zaza*daki son "-za" eki de bu anlamda olabilir. Arada bazı harfler zaman içinde düşmüş de olabilir. Nitekim Gürcüler arasındaki İrani isimleri inceleyen bir yazıda *Zaza* isminin "Zal-Zar"dan dönüştüğü ve Rüstem'in babası Zal ile ile ilgili olduğu iddia edilmiştir. bkz: Этимология грузинских имен. (The etymology of the Georgian names.) http://riyarast.wordpress.com/page/7/

153 Malmisanij, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 67.

Kekeme" anlamına gelmektedir. Mecitözü ve Çorum'dan yapılan derlemeye göre ise "Zaza: 1. kaba konuşan; 2. dilsiz" anlamındadır. *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan diğer anlamlar da olumsuz olup, hakaret içermektedir.[154]

Kimilerine göre de *Zaza* sözcüğünün kökeni *Za* sesinden gelmektedir. Kürtçede "za"sesi *doğum* ile ilgilidir. Kimi yerlerde erkek çocuk anlamındadır. Güney Kurmancisinde *Za* çocuk anlamında, *Zaza* da torun anlamında kullanılıyor. Mutki ve Baykan Zazacasında *Za*, *Ze*, *Zak* erkek çocuk anlamında kullanılıyor. Yine *Za û zêç* ya da *Zar û zêç* de deyimlerinde geçen *Za* ile *Zar* da çocuk anlamına geliyor. Hakaret anlamında kullanılan "Kutik *za*yê kutikî" sözündeki "*za*" da oğul anlamındadır. Zazaki Kürtçesinde çokça kullanılan "xal**za**" (dayıoğlu), "dati*za*/dedi*za*/de*za*" (amcaoğlu), "wari*za*; birar*za*" (yeğen) gibi sözcüklerde de aynı durum söz konusudur. Kurmanci Kürtçesindeki "Zar; Zak, Zarok" sözcükleri de çocuk veya erkek çocuk anlamındadır.[155] Zazaki Kürtçesindeki "*Zay zayonê ma yo*" ifadesinde geçen *za* da soy ve nesil anlamında uzak akrabalığı veya ayrılmış nesilleri ifade etmektedir. Îzoli'nin hazırladığı Kürtçe Sözlükte de *Zaz* torun anlamındadır.[156]

Bütün bu sözcük kökeni ile ilgili net olmayan görüş ve tartışmaların dışında açık olan şudur ki *Zaza* ismi Osmanlı döneminde başlangıçta bir Kürt aşiretinin adı olarak kullanılmış ve daha sonra bugünkü anlamına yakın bir şekilde Zazaca konuşan bütün Kürtlere teşmil edilmiştir. Aşağıda, tarihi kaynaklar ve belgeler ışığında bu hususu irdeleyeceğiz.

---

154 Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü*, c. 11, Ankara 1979 ve ayrıca bkz. TDK, *Derleme Sözlüğü, c.12,* Ankara 1982: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=zaza

155 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 65.

156 D. Izoli, *Ferheng: Kurdi-Tırki, Türkçe-Kürtçe*, Deng Yayınları, Istanbul, 1992, s. 462.

Yazılı ve Sözlü Kaynaklarda *Zaza* İsmi

Yakın tarihe bakıldığında, *Zaza* isminin öncelikle bir Kürt aşiretinin ismi olarak kayıtlara geçtiğini görmekteyiz. Kureyşanlı Seyid Kekil tarafından yayımlanan ve tahminen 13. yüzyıldan kalma Kureyşan şeceresinde talipler (müritler) ve bağlı oldukları aşiretlerin ismi kaydedilmiştir. Dokuz Kürt aşiretinin adı da bu şecerede yazılmış olup, bunlardan biri *Zaza* aşiretidir. Şecerede Arapça olarak "Talib Molla Nebi min kabilet Zaza" yani "Zaza aşiretinden talib Molla Nebi" yazılmıştır.[157]

Kaygusuz Abdal'a (1341-1444) ait olduğu iddia edilen bir şiirde de Zaza sözcüğü geçmektedir, ilgili kısım şöyledir:

"Eğer bu sene çıkar isem yaza / Toplayım bir parça Gürcü, Abaza /

Elime geçerse on kadar Zaza / Yolar sakalını kavlak satarım"[158]

Şiirin bu kısımları bazı varyantlarda yer almamaktadır. Kendisi de Alevi inancına mensup olduğu bilinen Kaygusuz Abdal'ın *esnaf şiiri* türünde yazılmış böyle bir şiirde konuyla alakasız ve hakaret içeren bazı dörtlükler söylemiş olması, dönemin dil özellikleri ve hece ölçüsündeki hatalar da göz önüne alınarak şüpheyle karşılanmıştır.[159] Bu şiiri de inceleyen folklorist Naîl Tan bu tür şiirlerle ilgili olarak "Kaygusuz Abdâl'a Mal Edilmiş Şiirler veya Kaygusuz Abdâl'a Ait Olduğu Şüpheli Şiirler başlığı altında toplamak gerekir" demektedir.[160]

---

157 Kureşanlı Seyyid Kekil, *Peygamberler İle Seyyidlerin Şecereleri ve Aşiretlerin Tarihi*, Hans und Sigrid Verlag, Köln, s. 215'den aktaran: Munzur Çem, http://www.zazaki.net/file/kur%C3%AAsan-asireti-ve-gandi-kemalin-turkmenlesmesi.pdf

158 Cahit Öztelli, *Bektaşi Gülleri*, İstanbul, 1985, s. 334'den aktaran: Malmisanıj, *age,* s. 72.

159 Roşan Lezgîn, "Zaza Adının Kaynağı Hakkında Birkaç Not", 04.09.2018, http://www.bitlisname.com/2018/09/04/zaza-adinin-kaynagi-hakkinda-birkac-not/

160 Nail Tan, "Kaygusuz Abdâl Şiir Dairesi" Çerçevesinde Dört Şiir Üzerine", *Kültür Evreni*, sayı: 22, Sonbahar 2014, ss.19-28) http://www.kulturevreni.com/22-19.pdf

Osmanlı döneminde *Zaza* isminden net şekilde bahseden ilk yazılı kaynak *Seyahatname*'dir. Evliya Çelebi (1611-1682), *Seyahatname*'de Bingöl yaylasına çıkmış Kürt aşiretleri arasında *Zaza* aşiretinin ismini de saymaktadır:

Bu şehre Palu kalasından sekiz saadde gelirken Nehr-i Murad üzre Çabakçur cisr-i aziminden ubur ederken Bingöl yaylasına çıkan aşiret-i Halti ve aşiret-i Çekvanî ve aşiret-i Yezîdî ve aşiret-i Zaza ve Zebarî ve Lolo ve aşiret-i Îzolî ve Şiqaqî ve Kiki aşiretleri ki cümle iki yüz bin âdem-i Ekrad ve on kere yüz bin gûsfendi devabat olup bu cisr üzre Çapakçur beginin âdemleri kuş uçurmayıp öşür alırlar...[161]

Evliya Çelebi Bingöl yaylası ahalisini anlatırken yine Zazalardan *Ekrad-ı Zaza* yani Zaza Kürtleri şeklinde söz eder ve diğer Kürt aşiretleri ile birlikte anar:

"Ahali-yi Bingoli beyan eder: Evvela Ekrad-ı Zaza ve Lolû ve İzolî ve Yezîdî ve Haltî ve Çekvanî ve Şîqaqî ve Kîkî ve Pîsyanî ve Mudkî..."[162]

Kürtlerin on iki lisanı olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, bunların arasında Zazacayı da saymakta ve birçok yerde *Lisan-ı Ekrad-ı Zaza* (Zaza Kürtlerinin dili) tabirini kullanmaktadır.[163]

---

161 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Kitaplığı, 305 n.yazma, 3. Kitap, vrk. 85-b'den aktaran: Ercan Çağlayan, "Osmanlı Belgelerinde Zazalar ve Zazaca Üzerine Notlar", 1.*Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 273-274: Günümüz Türkçesiyle: "Bu şehre Palu kalesinden sekiz saatte gelip Murat nehri üzerindeki büyük Çapakçur köprüsünden geçen ve Bingöl yaylasına çıkmak isteyen Halti, Çekvani, Yezidi, Zaza, Zebari, Lolu, İzoli, Şekaki ve Kiki aşiretlerinden iki yüz bin Kürt ile bir milyon koyun ve diğer hayvanlardan, bu köprü üzerinde bekleyen Çapakçur beyinin adamları kuş uçurmayıp, öşür vergisi alırlar."

162 Evliya Çelebi, ecv, 3. Kitap, vrk. 88-b'den aktatan: Ercan Çağlayan, *age*., s. 274: Günümüz Türkçesi: "Bingöl ahalisini beyan eder: Öncelikle Zaza, Lalu, Îzolî, Yezidi, Halti, Çekvanî, Şikaki, Kiki, Pisyani ve Mudkî Kürtleri..."

163 Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 68.

Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgelerde de Zaza aşiretinden söz edilmektedir. 1845 yılına ait Divriği-Yağıbasan Temettu Defteri'nde Zaza aşiretine ait 51 hane reisi kaydedilmiştir. Yine Mamuratü'l-Aziz'e (Elazığ) gönderilen 1886 tarihli bir yazıdan Zaza ve Balican aşiretlerinin Divriği ve Koçgiri'de yaşadıkları anlaşılmaktadır.[164]

Osmanlı Vilayet Salnameleri'nde (1867 senesinden sonra) yer yer Zazalardan söz edilmektedir. Nüfus açısından Zazalar, müslüman ve Kürd nüfus içine dâhil edildiğinen ismen pek bahsedilmemiştir. Dil açısında ise genel olarak *Kürtçe* içinde mütalaa edilmişler ancak özellikle Zazaların dilinden bahsedildiğinde *Lisan-ı Ekrad-ı Zaza*, *Kürtçeden muharref Zazaca*, *Farsçadan muharref Zazaca* ve *Zaza lisanı* şeklinde ayrı ayrı tabirlerin kullanıldığını görmekteyiz. Bu açıdan Ahmedê Xasî'nin *Mewlidê Kırdi* adlı eseri ilginç bir örnektir. Daha önce değindiğimiz gibi, Ahmedê Xasî yazdığı kitabı için *Mewlidê Kırdi* yani *Kürdçe Mevlid* derken, kitabın başlangıcında neşredilen Türkçe yazılmış resmi izin yazısında ise "Zaza lisanı" denilmektedir. Kitabın yayımlanması için Diyarbakır Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen yazışmada *Zaza lisanı* tabiri geçerken; İstanbul'dan yani Maarif Nezareti'nden gelen cevapta ise "Zaza lisanı üzere muharrer Kürtçe Mevlid-i Şerif" yazılıdır.[165]

Osmanlı döneminde Zazaca yazıldığı iddia edilen bir *İncil*'den de söz edilmektedir. Yazışmalara göre, adı geçen İncil, 1900 yılında Londra'da basılmış ve İran'a gönderilmiş ama Osmanlı hükümetinden izinsiz nakledildiğinden dolayı Bağdat'ta bu İncil'e el konulmuştur. Osmanlıya ait yazışmalarda bu *İncil*'in *Kürdçe Zaza Lisanı* ile yazıldığı ifade edilmişse de; şimdiye kadar Zaza Kürtçesinde böyle bir İncil'e ulaşılamamıştır.[166]

Mustafa Kemal'in, 21.08.1919 tarihli bir telgrafında Sivas ve Er-

---

164 Ercan Çağlayan, *age*, s. 80.

165 bkz. BOA. MF. MKT. 442/56-1, BOA. MF. MKT. 442/56-2 ve BOA. MF. MKT. 485/17-1 & Wisif Zozanî, Derheqê Tarîx û Zûnî Kirdûn di Panel, Çewlîg, 02.04.2011 (vîdeo).

166 Ercan Çağlayan, "Osmanlı Belgelerinde Zazalar ve Zazaca Üzerine Notlar", *1.Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 281.

zincan ahalisinden söz ederken *Zaza denilen Kürtler* ifadesini kullandığını görmekteyiz.[167] Dr. Nuri Dersimi de Koçgiri Kürt aşiretleri arasında Zazaları da saymaktadır.[168]

Dilbilimci Albert Von Le Coq, Kurmanci ve Zazaki olarak derlediği Kürtçe metinleri 1903'te yayınlamıştır. Zazaki metinleri Ömer ibn Alî Kose'den (Köse Ali'in oğlu Ömer) derlemiştir. Xalo olarak da tanınan Ömar ibn Ali Kose, kendini *Xalo eşiret Zaza* yani "Zaza aşiretinden Xalo" olarak tanıtmıştır. Xalo, Kurmanci Kürtçesiyle kendini "Memleketim Çermik'tir, ama iş için Şam'a geldim ve şu an Şam'da Salihiye Mahallesinde oturuyorum, yetmiş sekiz yaşındayım" şeklinde tanıttıktan sonra yazara metinleri aktarıyor. Bunlardan bir tanesi bizzat Zazakî, diğerleri Kurmanci ve Türkçeden Zazaki'ye çevrilmiştir.[169]

M. Emin Zeki Bey, *Kürt ve Kürdistan Tarihi*'nde Kürt aşiretleri arasında Zazaları da saymaktadır. Buna göre, Zaza aşireti Elazığ'ın doğusunda yaşamakta ve bin haneden oluşmaktadır.[170] Başka bir yerde de Siverek'te de Zaza aşireti olduğundan ama bunun tek bir aşiretten oluşmadığını belirtmektedir.[171]

Ürdün, Suriye, Mısır ve Filistin'de yaşayan Kürtler arasında Zaza Kürtleri de bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmıyla iletişim kurabildik. Ürdün'den Xatem Zaza el-Kurdî, kendileri hakkında şu bilgileri verdi: "Zaza, Ürdün'de bir Kürt ailesi veya aşiretinin adıdır. Şêxo, Barave, Axa gibi başka Kürt aşiretleri daha vardır. Osmanlı döneminde Diyarbakır yöresinden gelmişler."[172]

Ürdünlü Kürtler adlı kitapta da *Zaza* adında bir Kürt aşiretinden söz ediliyor. Kitapta anlatıldığına göre, Ürdün Kürtleri şu aşiretler-

---

167 Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt: I (1919-1920), Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 71-72.

168 M. Nurî Dersimî, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep 1952, s. 61

169 Albert Von Le Coq, *Kurdische Texte,* Cild: 2, Reichsdruckerei, Berlin 1903, s. 63

170 M. Emîn Zekî Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Terc. V. İnce, M. Dağ, R. Adak, Ş. Aslan, Nûbihar, İstanbul 2011, s. 358.

171 M. Emîn Zekî Beg, *age*, s. 363.

172 Bîlal Zîlan, "Urdun de Kurdê Zazayî", *Newepel: Rojnameyo kulturî yo 15 roje*, Hûmare: 22, Dîyarbekir, s. 6.

den oluşuyor: Eyûbî, Aşîtî, Baravî, Berazî, Daqurî, Dêrikî, Reşwanî, Şêxanî, Metînî, Millî, *Zaza*, Kîkî, Wanî û Omerî. Zaza aşiretinin altında da şu kabile ve aileler sayılmıştır: Ziriklî, Zikrî, Molla, Urfalî, Siwêreklî, Îbişî, Dîyarbekirlî, Qereşolî ve Alûsî.[173] Bu kitap, Muhammed Ali es-Sivereki el-Kurdi tarafından yazılmıştır. Künyesinden kendisinin de Zaza Kürtlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın verdiği bilgiler ile Evliya Çelebi ve M. Emin Zeki Bey'in verdiği bilgiler birbiriyle örtüşmektedir. Öte yandan, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde de, Muhammed Ali es-Sivereki el-Kurdi'nin kitabında da *Zaza* ve *Kiki* adları birlikte geçmektedir. Adı geçen her iki aşiretten bazı grupların birlikte Ürdün'e göç etmiş olmaları muhtemeldir.

Suriyeli Zaza Kürtleri'ne mensup üstad Ziyaeddin Zaza'nın (d. 1949) *el-İmarat we'l-Hukumati* (İslam Döneminde Zaza Kürtleri'nin Beylik ve Hükümetleri) ve *Zazaiye'l-Kurdiyye fî Ahdi'l-İslam* ve *Edvai 'ela Tarikh-i Zazai'l-Kurdî ve Zerdeştî* (Zaza Kürtlerin Tarihi ve Zerdüştlük Üzerine Işıltılar/Aydınlatıcı Bilgiler) ismini taşıyan iki kitabı *Zaza* soyisminin Suriye Kürtleri arasında hala kullanıldığını ve Kürt toplumunun bir parçası olarak yaşamlarını sürdürdüklerini göstermektedir.[174]

Batılı araştırmacı ve bilim adamlarının 19. yüzyıl sonlarından itibaren Kırd/Kırmanc toplumsal grubunu *Zaza* olarak kayıtlara geçirdikleri görülmektedir. Osmanlı döneminde Türkçe üzerinden *Zaza* ismini öğrenmiş olan bu araştırmacı ve oryantalistlerin bu ismi yavaş yavaş tüm Kırd/Kırmanc toplumsal grubuna teşmil ettiğini görmekteyiz. Örneğin, Antropolog Ernest Chantre (1843–1924), Kürtler üzerine yaptığı araştırmalarda Zazaları da Kürt grupları içinde incelemiş ve Zazalardan Fransızca olarak *Kurde Zaza* (Zaza Kürdü) ve *Kurdes Zazas* (Zaza Kürtleri) şeklinde bahsetmiştir.[175] İn-

---

173 Muhammed Alî es-Siwêrekî el-Kurdî, *Ürdün Kürtleri*, terc. Qedrî Yildirim, Avesta, İstanbul, 2006, s. 94.

174 Bîlal Zîlan, "Derheqê Tarîxê Zazayan de bi Erebkî Di Kitabî", *Newepel: Rojnameyo kulturî*, hûmare: 53, Dîyarbekir 2013, s. 8.

175 Ernest Chantre, "Kurdes", *Missions scientifiques en Transcaucasie, Asie Mineure et Syrie, 1890-1894: recherches anthropologiques dans l'Asie occidentale*, Archives du Muséum d'histoire naturelle de Lyon – 6, H. Georg,

giliz etnolog ve dilbilimci R. G. Latham 1856'da Zazaca sözcükler üzerine H. Sandwith ile ortak yayınladığı çalışmada, Zazaları bir Kürt aşireti (*tribe*) olarak tanımlamıştır.[176] Missionary Magazine dergisinde Türkiye Kürtleri ile ilgili yayınlanan 1864 tarihli raporda ise Türkiye'deki Kürtlerin Zaza, Kurmanc ve Kızılbaş olmak üzere üç grup olduğu ifade edilmiştir.[177]

Yukarıda bahsedilen bütün bu bilgileri göz önüne aldığımızda, etimolojik kökeni net olmasa da, tarihsel süreçte Zaza adının önce bir Kürt aşireti için kullanıldığı, daha sonra bu lehçeyi konuşan tüm gruba teşmil edildiğini söyleyebiliriz. Kendilerini *Zaza* olarak isimlendirenler de kendilerini etnik ve milli kimlik açısından Kürt olarak görmüşlerdir.[178] Fakat Kürtler içinde özelde kendilerinden bahsettiklerinde veya dışarıdan diğer Kürt gruplarından ayırt etmek için kendilerinden söz edildiğinde *Zaza* isminin kullanıldığını görmekteyiz.

ZAZALARI İFADE EDEN DİĞER İSİMLER

Şarê Ma

Muş'un Varto ilçesi ile Erzurum'un Hınıs ilçesinde yaşayan Alevi inancına mensup Zaza Kürtlerinin bir kısmı, kendileri için herhangi bir özel ad kullanmak yerine, kendilerine *halkımız* anlamına gelen *şarê ma* demektedirler. Konuştukları dil için ise "dilimiz" anlamına gelen *zonê ma* veya *git-gel* fiillerinin emir kipinden oluşan *so-be* (şo-bê) tabirini kullanmaktadırlar. Aynı anlamda Kurmanca Kürtçesindeki *git-gel* fiillerinden oluşturulmuş *here-were* tabirini de Kurmanci lehçesi için kullanıyorlar. Görüldüğü gibi, bunlar, özel

---

Lyon 1895, s.78,321 & bkz. Ernest Chantre, *Les Kurdes: Esquisse historique et ethnographique*, Lyon 1897.

176 Dr. Robert Gordon Latham & Dr. H. Sandwith, "On a Zaza Vocabulary", *Transactions of The Philological Society*, London, 1856, s.40-42.

177 *Missionary Magazine*, Volume XLIV, Boston, 1864, s.184.

178 Serdar Yildirim, "The Use of the Name 'Zaza' and the Understanding of 'Kurdishness' among Zaza Villages of Lice and Hani", *International Conference The Zaza People: History, Language, Culture, Identity*, Yerevan, Armenia, 28 October 2011.

isimlendirmeler olmayıp, doğal adlandırma biçimidir. Başka halklar da aynı şekilde kendileri için *halkımız* dilleri için ise *dilimiz* tabirini kullanmaktadırlar. Başka etnik topluluklarda da buna benzer adlandırmalara rastlamak mümkündür.

Gını, Çarek, Lol

Gını, *Çarek* ve *Lol* birer Kürt aşiretidir. (Gıniyan, Çarekan ve Lolan aşiretleri). Gını aşireti, Zara-Bekpar (Beypınar) ile Sivas Karabel arasındaki bölgede yaşamaktadırlar.[179] Çarekler, daha çok Zara, Divriği, Erzincan ile Erzurum taraflarında bulunmaktadırlar. Lolan aşireti ise, Dersim, Erzincan, Hınıs ve Varto dolaylarında yaşamaktadır.[180] Adı geçen bu aşiretlerin yaşadığı bölgelerde, onlarla birlikte yaşayan Kurmanc Kürtleri daha çok onlara kendi aşiret adlarıyla hitap ederek; Gıniler, Çarekler, Lolanlar şeklinde tanımlarlar. Örneğin, Hınıs bölgesinde yaşayan Alevi Kürtlere *Çarek* demektedirler. Belirttiğimiz gibi, adı geçen bu adlar aşiret adlarıdır ama kimi bölgelerde tüm gruba ve konuştukları lehçeye de teşmil edilmiştir.

Kur

Dersim'in bazı yörelerinde, Alevi inancına mensup Kürtler, Sünni inancına mensup olanlara *Kur* demektedirler. Örneğin, Sey Qajî'ye ait bir halk müziği parçasında, Karayazı[181] bölgesinde yaşayan Kırdaslar Sünni olduğu için *Kur* olarak anılmışlar:

"(...) Cêr saade ma hardo dewres o / Mîrê mi, cor asmêno kew o / Carû *Kirmancîye* de kês nêkoto / (Mîrê mi) binê dest û pawû / (...) Mîrê zalimî do kistene / Xelîl Begê minê Yelaldî ye / Eve destê *Kurr*ûnê Qereyajîye. / Mîre to woncenê soxir / kenê duskunê Cem û Cematê *Kirmancîye*"[182] (Türkçesi: "(...) Aşağıda şahidimiz Derviş

179 M. Nurî Dersimî, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep 1952, s. 62.

180 M. Nurî Dersimî, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep 1952, s. 53, 55, 69.

181 Qereyazî veya Gogsî (Türkçe: Karayazı) Erzurum'un bir ilçesidir.

182 Daimi Cengiz, *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qajî*, Horasan yayınları, İstanbul 2010, s. 438.

Toprağıdır / yukarıda da mavi gökyüzüdür, Mirim / Hiçbir zaman *Kırmanciye*'de düşmemiş kimse / el, ayaklar altına (tutsaklığa) / (...) Zalim Mir öldürtmüş / Yelaldılı Halil Beyimi / Karayazılı *Kur*ların eliyle / Mire! Seni çekerler sorguya / *Kırmanciye* Cemi ve toplumunun düşkünü ederler").

Malmisanıj'in aktardığına göre, bu ad, sadece Kırmanc (Zaza) Aleviler tarafından Kurmanclar için söylenmiyor, Dersim ve Maraş dolaylarında Kurmanc (Kırdas) Aleviler de Sünni Kurmanclar için bu tabiri kullanmaktadır.[183] Bu ad bazı yerlerde Sünni Zazalar için de kullanılmaktadır. Örneğin Dersimli Alevi Kürtler ile Sünni Zaza Kürtlerin komşu oldukları yerlerde, Alevi olanlar, bazen onlara da *Kur* demektedirler.[184] Haydar Işık'ın bir kitabında da benzer bir durum geçmektedir. Kitapta, Dersimli Memik Ağa şöyle der:

"Saadettîn Efendî, Bertal Axa serekê 'eşîrda Xormek o. Ti zî rind pê zanê. Ena 'eşîri heyanî inkay mêldê dewleti di vejîyay. Serehewanayîşê Şêx Saîdî di derbi daya *kuru*yano."[185] (Türkçesi: "Saadettin Efendi, Bartal Ağa Hormek aşiretinin reisidir. Sen de bunu iyi biliyorsun. Bu aşiret, şimdiye kadar devletten yana çıktı. Şeyh Said kalkışmasında *Kur*lara darbe vurdu.")

Bu bilgilerden de anlaşıldığına üzere, *Kur* sözcüğünden amaç, ister Zaza ister Kurmanc olsun, Sünni Kürt anlamındadır. Türklerde hakaret amaçlı Kürtlere "Kıro" denildiği gibi, öyle görünüyor ki *Kur* adı da bazı Alevi Kürtler tarafından Sünni Kürtler için küçümseme anlamında kullanılmıştır. Fakat etimolojik açıdan *Kur* sözcüğünün *Kürt* ya da *Kurmanc* sözcüklerinin kısaltılmış şekli olduğu düşünülmektedir. Burada dikkat çekici olan nokta şudur ki, Sünni Kürtleri *Kur* şeklinde adlandıranlar, sünnilerin konuştukları lehçeye, örneğin *Kurî* veya *Kurkî* demiyorlar. Dolayısıyla bunun, aslında etnik bir adlandırma olmadığı buradan da anlaşılmaktadır.

---

183 Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 29.

184 Bu bilgileri Koçgirili bir Alevi'den aldık.

185 Haydar Işık, *Memik Axa wo Dêrsimij*, Türkçeden çeviren: Mihem Himbêlij, Apec, Stockholm, 1994, s. 78.

Êzidî Kürtleri arasında da buna benzer sosyolojik sebepleri olan reaksiyoner bir adlandırma mevcuttur. Örneğin, Kürtlerin çoğunluğu Müslüman olduğundan, Êzidî inancına mensup Kürtler de tarih boyunca zaman zaman dinsel baskılara maruz kaldıklarından, bir kısmı kendilerini Kürt değil de sadece Êzidî olarak tanımlamaktadır. Çünkü onlara göre Kürt demek Müslüman anlamına gelir. Bundan dolayı ya kendilerini sadece Êzidî ya da Kurmanc olarak tanımlıyorlar.[186] Böylece inanç farklılığından kaynaklı bazı sebeplerin, bazı yörelerde toplulukların kendilerini etnik olarak tanımlaması üzerinde etki yaptığını görmekteyiz. Dolayısıyla *Kur* adlandırmasının, inanç farklılığı temelinde şekillendiğini söyleyebiliriz.

Kirdas/Kirdasî

Zaza Kürtleri arasında Kurmanc Kürtlerine *Kırdas/Kırdaş/Kırdasî* de denilmektedir. Zaza Kürtleri arasında kendilerini *Kırmanc* ve *Dımılı* olarak adlandıranların hemen hemen tümü Kurmanclar için *Kırdas/Kırdaş* demektedirler.[187] Kendilerini Kırd ve Zaza olarak adlandıranlardan da önemli bir kesimi Kurmanclar için *Kırdas/Kırdasi* adını kullanmaktadır. Bunlar, aynı şekilde bu grubun konuştuğu Kürtçenin Kurmanci lehçesine de *Kırdasi/Kırdaşi* ya da *Kırdaski/Kırdaşki* demektedirler. Örneğin, Sey Welî'ye ait bir *Kılam*da, bahsettiğimiz anlamda *Kırdaşi* adı geçiyor:

"Na Bamasurê ma ke ortê Sadiz û Hîzolî ra şî

Kilama Haqîye vurnê, çharnê lo loê *kirdaşî*"[188]

(Türkçesi: "Bizim bu Baba Mansurlar Sadız ile Hizolilere taraf gidince / Hakk'ın kelamını Kırdaşi'nin 'lo lo'suna çevirdiler").

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kemal Badıllı'ya göre, Zaza Kürtleri kendilerini asıl Kürt gördüklerinden dolayı kendilerine *Kırd*,

---

186 Bîlal Zîlan, "Derheqê Konferansê Erîwanî de", *Newepel: Rojnameyo Kulturî*, Hûmare: 17, Dîyarbekir 2011, s. 4.

187 Dersim'de Alevi Kırdaslar için de "Kırmanc" denirken; dilleri için "Kırdaşkî" denilmektedir. Dersim ağzında "s-ş" sesleri değişebilmektedir.

188 Daimi Cengiz, *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qajî*, Horasan yayınları, İstanbul 2010, s. 173.

Kurmanc Kürtlerine de *Kırdasi* demişler. Kemal Badıllı, *Kırdasi* sözcüğünün anlamını *Kürdümsü*, *Kürtçük* şeklinde açıklıyor. *Kırdasi* sözcüğü *Kürt* sözcüğü ile "-as, -asi" sonekinden oluşmuştur. Buradaki "-as, -asi" eki, isimlere "küçüklük; azlık; eksiklik" anlamı vermektedir. Kimi dilbilimcilere göre bu sonekin aslı Kurmanci Kürtçesindeki *kasi* (küçük, az) sözcüğünden gelmekte ve *tengasî*, *kurtasî*, *kêmasî* örneklerinde olduğu gibi sözcüklere negatif bir anlam vermektedir.[189] Ayrıca, hem Kürtçe hem Farsçada, terkiplerde ve bileşik sözcüklerde *gibi* anlamı oluşturmakta kullanılan "-asa" eki mevcuttur.[190] Örneğin Zaza Kürtçesinde *winasî* sözcüğünde bu ekin kullanımı görülmektedir.

Her ne kadar Zaza Kürtlerinde genel olarak *Kırdasi* adı Kurmanc Kürtleri için kullanılsa da Diyarbakır'ın Lice ilçesinde, bir kısım Kırdki/Zazaki konuşan Kürtler için de kullanılmaktadır. Yani, bu yörede Kurmanclar için değil de daha sonraları Kürt aşiretleri arasına katılmış olanlara *Kırdasi* denilmektedir. Daha açıkçası, soy olarak tam Kırd/Kürt olmayanlar ama Kürtlere karışarak Kürtleşenlere denilmektedir. Bu konuda, Roşan Lezgîn Bawerde (Üçdamlar) köyü eski muhtarı olan Hemê Mede'den şu bilgileri aktarmaktadır:

Gavnor, Qencer, Qerac, her iki Xodîg köylerinin bir kısmı ve Sêqas köyleri, göçer Kırdlerdir, Ziktê aşiretindendirler. Bu göçer Kürtlerin merkezi Gavnor köyüdür. Ziktilerin merkezi Ziktê'dir. Kırdasi meselesi ise şöyledir. Aslen tam Kırd ya da Kürt olmama durumudur. Şimdi öylesine karışmışlar ki artık hepsi Kırd olmuşlar. Kendi içimizde kendilerine 'Kırdasi' dediğimiz şu aşağı köyler, bizim akrabalarımızdır, bizimle birlikte yıllar boyu göçerlik yaptıklarından dolayı, diğer Kırdler hepimize 'Kırdasi' diyorlar. Ama aslında hepimiz *Kırdasi* değiliz. Ziktêliler asil Kırdlerdir. Kırdasiler daha sonraları gelip bize karışmışlar. Onlar da iki babadan geliyorlar:

---

189 Beghyani Shadi Sharin, "Bêzhenasiya Zmanê Kurdî Ya Gishtî-40", http://www.amidakurd.net/pel/Bejenasi40.

190 Cemşîd Salehpûr, *Farsça-Türkçe Genel Sözlüğü*, Jangal Yayınevi, 1370 (1991 m.), s. 76.

- Zana Farqînî, *Ferhenga Kurdî-Tirkî*, Ensîtuya Kurdî ya Stenbolê, Çapa Dîyine, Zend Yayınları, İstanbul 2005, s. 55.

Memaniler ve Ali Rutler. Mem de, Ali Rut de bizden değiller. Mem yetimmiş, Cımar köyünde göçümüze karışmış. Babası öldürülmüş, büyüklerimizden biri annesiyle evlenmiş. Atalarımız, Mem'i besleyip büyütmüş, daha sonra da aşiretimizden bir kızla evlendirilmiş. Bizimle birlikte yaşamış, göçerlik yapmış. Ali Rut da Mem'in akrabasıdır. Daha sonra o da gelip bize karışmış, böylece onlara 'Kırdasi' denilmiş. Şimdi ise, hem Kırdlerden hem Kurmanclardan çokça kız alıp vermişler artık tamamen Kırd olmuşlar, kan karışmış birbirine, fakat yine de biz onlara 'Kırdasi' diyoruz. Biz Kurmanc Kürtlerine 'Kırdasi' demiyoruz. Onlar da bizim gibi Kürt'tür. Fakat dilleri bizimkinden biraz farklıdır. Örneğin biz *Kırd* deriz, onlar *Kürd* derler. Her iki sözcük de aynıdır. Kökenimiz birdir."[191]

Diğer bir istisna olarak; Aksaray Hîlkecîk (Ekecik) bölgesi Zazalarının da *Kırdasi* sözcüğünü Kurmanclar için değil de kendileri için kullandıklarını belirtmek gerekir. Örneğin, ismini kurucusu Kürd Ali isimli kişiden alan Kurdali (Yanyurt) köyünün tamamı Zazaki (Kırdki) konuştukları halde kendilerini *Kırdasi* olarak adlandırmaktadırlar.[192]

Sonuç

Günümüzde Zaza Kürtleri olarak bilinen toplumsal Kürt grubu, tarihi süreçte farklı isimler ve adlandırma biçimleri kullanmıştır. Kırd, Kırmanc, Dımıli ve Zaza adlarının tümü aslında tek bir toplumsal Kürt grubunun farklı adlarıdır. Bütün bu isimler tarihte ve şimdi de Kürtler için kullanılmış ve hepsi de Kürtlerin genel tarihiyle ilintilidir.

Bu isimlerden *Kırd* ve *Kırmanc* etnik ve milli isimlendirmelerdir. Zaza Kürtleri'nin bizzat bu isimleri kendileri için kullandıkları hem yazılı hem sözlü kaynaklarla sabittir. Bu sözcükler asıl olarak Kürt ve Kurmanc sözcüklerinin farklı söylenişleri olduğundan ve diğer Kürt grupları da bu isimlerle kendilerini tanımladığı için, yaban-

191 Roşan Lezgîn, "Nameyê Dew û Mezrayanê Licê", http://www.zazaki.net/haber/namey-dew-mezrayan-lic-80.htm.

192 Kurdali köyü blogu, "Yanyurt Köyü Tarihi", http://kurdali.blogcu.com/yanyurt-koyu-tarihi/1212118.

cı kaynaklarda hepsi genel söyleyişle *Kürt* olarak geçmiştir. Salt bu açıdan yazılı kaynaklarda özel olarak Zaza Kürtleri'nin izlerini diğer Kürtlerden ayırmak oldukça zordur. Bu isimler, Zaza Kürtleri tarafından öncelikle kendilerini tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak, yerine göre *Kırd* ve *Kırmanc* isimleriyle genel anlamda Kürtler'in tümünün kastedildiği de çeşitli kaynaklarda görülmüştür. Bu isimler, Kürtlük bilinci açısından Kürt kimliğinin Zaza Kürtleri arasında dışarıdan eklemlenmiş arızi bir kimlik olmadığını, öteden beri kadim ve asli bir kimlik olduğunu göstermektedir.

Dımılı ve *Zaza* adları ise, esas olarak aşiret veya grup adları olduğundan, özellikle Kürt toplumsal grupları kastedildiğinde, bu isimler kullanılmıştır. Bu sebeple, Kürt tarihi içerisinde bu isimlerin izi diğerlerinden görece olarak daha fazla ayırt edilebilmektedir. Tarihi belgelerde, *Dımılı* adının *Dunbul/Dumbul* sözcüğünden evrildiği görülmekte olup, bu ismin Zaza adından daha fazla geçtiği görülmektedir. Daha çok Osmanlı belgelerinde geçen Zaza adı ise tarihsel süreçte öncelikle bir Kürt aşiretinin ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu toplumsal grup veya aşiret adları, daha sonra Zazaca lehçesini konuşan tüm Kürtlere teşmil edilmiştir.

Kurmanc Kürtleri, Zazaca Kürtçesini konuşan tüm gruba Dımılı derken; Türkler ise daha çok Zaza adını kullanmıştır. Batılı araştırmacılar da Kürtleri tasnif ederken, daha çok *Dımılı* ve *Zaza* isimlerini kullanmıştır. Bunda, araştırmacıların Kürtleri öncelikle Osmanlı ve Türkçe üzerinden öğrenmelerinin etkisi olmakla birlikte; tasnifte rahatlık için de başvurulmuş bir yöntem olarak görülebilir. Çünkü araştırmacılar, bu adlarla toplumsal Kürt gruplarını ve konuştukları lehçeleri diğer Kürtlerden daha rahat ayrıştırarak tasnif edebilmektedir. Bundan dolayı *Zaza* ve *Dımılı* isimleri Batı literatüründe daha çok yer bulabilmiştir. Bütün bu adlarla kendilerini tanımlayanlar da kendilerini Kürt görüyorlar ama özel olarak kendilerinden söz ettiklerinde bu isimleri kullanmaktadırlar. Bu adlar tarihi süreçte Kürtlüğe alternatif adlar olarak ya da Kürtlüğün dışında farklı bir millet adı olarak kullanılmamıştır. Aksine, bu adlar her zaman toplumsal bir Kürt grubunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Bahsettiğimiz diğer adlardan *Gıni*, *Çarek* ve *Lol* adları aşiret ad-

ları olup, dar bir bölgede toplumsal isimlendirmeler olarak dışarıdan verilen isimlerdir. *Şarê ma* (halkımız) tabirinden etnik bir isim olarak söz etmek doğru değildir, bir isimlendirmeden daha çok, doğal bir söyleyiş biçimidir. *Kur* adı da bazı Alevi Kürtler tarafından, Sünni Kürtler için daha çok küçümseyici bir tabir olarak kullanılmakta ve inançsal farklılığa işaret etmektedir. *Kırdas* adı ise, bazı istisnalar dışında daha çok Zaza Kürtleri tarafından Kurmanc Kürtlerini tanımlamak için kullanılmıştır. *Kırdas* isminin mefhumu muhalifinden, Zaza Kürtleri'nin Kürtlük bilinci açısından kendilerini daha asıl veya kadim gördüklerini çıkarabiliriz. Bu sebeple, kendilerine *Kırd* derken, Kurmanc grubuna da *Kırdas* demişlerdir.

Bu isimler, tarihi süreç içerisinde Zaza Kürtlerinin izlerini aydınlatıp, az da olsa geçmişine ışık tutarken; hem de etnik ve milli kimlikleri açısından Zaza Kürtlerinin durumuna açıklık getirmektedir. Bu sebeple, Kürtlerin tarihi incelendiğinde bütün bu isimlerin bütünlüklü bir bakış açısıyla birlikte irdelenmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Abdurrahman Acar, "İslam Coğrafyacılarına Göre Şırnak ve Çevresi", *Şırnak Üniversitesi Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yayınları Ankara 2010.

Ahmet Kayuntu, "Molla Mehmet Demirtaş'ın Zazaca Divanı", *II. Uluslararası Zaza Dili ve Tarihi Sempozyumu (04-06 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012.

Albert Von Le Coq, *Kurdische Texte,* Cîld: 2, Reichsdruckerei, Berlin 1903.

Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Millyetçilik ve Dil*, Tercüme: İ. Bingöl & C. Gündoğan, Avesta, Îstanbul 2005.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BOA. MF. MKT. 442/56-1, BOA. MF. MKT. 442/56-2 ve BOA. MF. MKT. 485/17-1.

Beghyani Shadi Sharin, "Bêzhenasiya Zmanê Kurdî Ya Gishtî-40", http://www.amidakurd.net/pel/Bejenasi40.

Bîlal Zîlan, "Derheqê Konferansê Erîwanî de", *Newepel: Rojnameyo kulturî yo pancêsroje*, Hûmare: 17, 16-30 teşrîne 2011.

Bîlal Zîlan, "Urdun de Kurdê Zazayî", *Newepel: Rojnameyo kulturî yo pancêsroje*, Hûmare: 22, 01-15 Sibate 2012.

Bîlal Zîlan, “Derheqê Tarîxê Zazayan de bi Erebkî Di Kitabî”, *Newepel: Rojnameyo kulturî*, hûmare: 53, Dîyarbekir 2013.

Boris James, *Selahaddin ve Kürtler*, Çev: Nazlı Bilgiç, Avesta Yayınları, Îstanbûl 2011.

Cegerxwînê Kurdî, “Berdêlk”, *Hawar: Kovara Kurdî*, hûmare: 10, 23 Octobre 1932.

Celadet Bedirxan & Roger Lescot, *Grammaire Kurde (Dialecte Kurmandji)*, Librairie d’Amérique Et d’Orient, Paris 1970.

Cemal Reşid Ahmed, *Ataların Karşılaşması / Derbend ve Şervan Ülkesinde Kürtler ve Alanlar*, Erebkî ra tercume: Siraç Direk, Avesta Yayınları, Îstanbul 1998.

Cemîl Rojbeyani, “Fermandarîya Dumbulîyan li der û dora Tebrîzê”, http://aso-zagrosi.over-blog.com/article-30477740.html.

Cemşîd Salehpûr, *Farsça-Türkçe Genel Sözlüğü*, Jangal Yayınevi, 1370 (1991 m.).

D. Îzoli, *Ferheng: Kurdi-Tırki, Türkçe-Kürtçe*, Deng Yayınları, Îstanbul 1992.

D. N. MacKenzie, “Kurds, Kurdistan”, *The Encyclopedia of Islam* - V, Brill, Netherlands 1986.

Daimi Cengiz, *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qajî*, Horasan Yayınları, Îstanbul 2010.

Dersimin, “Konferansê Zanistî yê Zonê Kurdkî ser o Lerzan Jandîlî de roportaj – I”, http://dersiminfo.com/konferanse-zanisti-ye-zone-kurdki-ser-o-lerzan-jandili-de-roportaj/

Doğan Karasu, *Dinya d’ Yo Darê Ma Rencber Ezîz*, Vate Yay., Îstanbul 2012

Donboli.info, “Emîr Murteza Qulî Xan Dunbulî”, http://www.donboli.info/morteza-goi-khan.htm

E. B. Soane, *Grammar of the Kurmanjî or Kurdish Language*, London 1913.

Ebdullah M. Varlî, *Dîwan û Gobîdeyê Ehmedê Xanî yêd Mayîn*, Îstanbul 2004.

Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Amadekar: M. Emîn Bozarslan, Gün Yayınları, Îstanbul 1968.

Ehmedê Xanî, *Memozîn*, Transkrîpsîyon: Arîf Zêrevan, Nefel, Stockholm 2004.

Ehmedê Xasî, *Mewlidê Nebî*, Litoğrafya Matbaası, Dîyarbekir Vilayeti, 1899.

Ercan Çağlayan, “Osmanlı Belgelerinde Zazalar ve Zazaca Üzerine Notlar”, *1.Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011),* Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011.

Ercan Çağlayan, “Zazaların Etnik Kökeni”, *Kürtler (Tarih),* cilt: 1, editör: Adnan Demircan ve Mehmet Akbaş, Nida Yayınları, Îstanbul 2015.

Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Ernest Chantre, “Kurdes”, *Missions scientifiques en Transcaucasie, Asie Mineure et Syrie, 1890-1894: recherches anthropologiques dans l’Asie*

occidentale, Archives du Muséum d'histoire naturelle de Lyon – 6, H. Georg, Lyon 1895.
Ernest Chantre, *Les Kurdes: Esquisse historique et ethnographique*, Lyon 1897.
Fahri Pamukçu, *Gramerê Zazakî*, Vejîyaîşê Tîjî, Îstanbul 2011.
Fırat, "Folklorê Dersımi ra-II", *Hêvî: Kovara çandiya gişti*, No: 5, Parîs, Gulan 1986.
Garnik Asatrian, "Dimlî", *Encyclopedia Iranica*, http://www.iranicaonline.org/articles/dimli
Garnik S. Asatrian & N. Kh. Gevorgian, "Zaza Miscelanny, Notes on some religious customs and institutions.", *Acta Iranica, Volume XII*, Belgium 1998
Grûba Xebate ya Vateyî, *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî, Wesanxaneyê Vateyî*, Îstanbul 2009.
Halis Ataksoy, *Diyarbakır Tarihinde Komuk Eli, Haz. Yılmaz Ataksor*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1988.
Haydar Işık, *Memik Axa wo Dêrsimij*, Tirkî ra tadayox: Mihem Himbêlij, Apec, Stockholm 1994.
Hin Gewêlij, "Deyîra Ehmedê Musayê Axon", *Newepel: Rojnameyo kulturî*, Hûmare: 14, 01-15 oktobre 2011.
H. Giran, "Pîran ra Di Deyîrî", *Vate: Kovara Kulturî*, Sayı: 34, İstanbul 2010, ss. 112-115.
İbrahim Bozkurt, "Dümbülliler veya Bermekiler", *Aşiretler Tarihi*, İstanbul 2009
Îhsan Nurî, *Kürtlerin Kökeni*, Tercume: M. Tayfun, Doz Yay. İkinci Baskı, Îstanbul 1991.
Karl Hadank, *Mundarten der Zâzâ, hauptsächlich aus Siverek und Kor*, Berlin 1932.
Kemal Badıllı, *Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kürmançça Lehçesi)*, Ankara 1965
kirdki.com, "Zazaların Etnik Kimliği Üzerine", http://www.kirdki.com/?p=2876
Kurdali köyü blogu, "Yanyurt Köyü Tarihi", http://kurdali.blogcu.com/yanyurt-koyu-tarihi/1212118
M. Emîn Zekî Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Tercüme: V. İnce, M. Dağ, R. Adak, Ş. Aslan, Nûbihar, Îstanbul 2011.
M. Emîn Zekî Beg, *Meşahîr-î Kurd û Kurdistan*, Tercüme: M. Baban, M. Yağmur, S. Kutlay, Stockholm 1998.
M. Nurî Dersimî, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep 1952.
M. Reza Hamzeh'ee, *Yaresan (Ehl-i Hak)*, Tercüme: Engin Öpengin, Avesta, İstanbul 2009.
M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, MEB, İkinci baskı, Ankara 1961.
Malmîsanij, "Derheqê Kirmancanê Modanî (Motkanî) de", *Vate: Kovara*

Kulturî, Numre 32, Zimistan 2009.
Malmisanıj, *Kırd, Kırmanc, Dımıli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, Îstanbul 1996.
Mecdeddîn Yakûb Fîrûzabadî, *El-Qamusu'l-Mûhît*, C. 3, Misir 1979.
Mehdî Özsoy, "Şêx û Mela", *Çira, kovara kulturî*, Hejmar 3, îlon 1995, Stockholm.
Mehmet Mehdî Özsoy, *Dîwan*, Roşna Yayınları, Diyarbakır 2014.
Mehmed S. Kaya, *The Zaza Kurds of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society*, Tauris, London 2011.
Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El Kitabı*, Doz Yayınları, Îstanbûl 2004.
Mela Mehmedê Nêribî, *Dîwano Pîl*, (elyazması - tarihsiz).
Missionary Magazine, Volume XLIV, Boston, 1864.
Muhammed Alî es-Siwêrekî el-Kurdî, *Ürdün Kürtleri*, Tercüme: Qedrî Yildirim, Avesta, Îstanbul 2006.
Munzur Çem, "Kurêşan Aşireti ve 'Gandi' Kemal'in 'Türkmenleşmesi" http://www.zazaki.net/file/kur%C3%AAsan-asireti-ve-gandi-kemalin-turkmenlesmesi.pdf
Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul 2009.
Munzur Çem, *Hawara Dêrsimî*, Weşanên Deng, Îstanbul 2003.
Murat Alanoğlu-Muhammet Yücel, "Dımli-Zaza Adı ve Tarihsel Gelişimi", *1.Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl Üniversitesi Yayınları*, Bingöl 2011.
Musa Anter, *Ferhenga Khurdî-Tirkî*, Yeni Matbaa, Îstanbul 1967.
Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt: I (1919-1920), Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
Nail Tan, "Kaygusuz Abdâl Şiir Dairesi" Çerçevesinde Dört Şiir Üzerine", *Kültür Evreni*, sayı: 22, Sonbahar 2014, ss.19-28, http://www.kulturevreni.com/22-19.pdf
Nazim Kok, *Rehên Kurdan Protokurd û Mîtannî*, Weşanxaneya Ronahî, Dîyarbekir 2012.
Nâfi' Tevfîk el-Abbûd, "Abbasiler Döneminde Bağdat Dışındaki Irak Medreseleri", Arapçadan Çeviri: Dr. Eyyüp Tanrıverdi, *AKADER Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*, sayI: 7, Diyarbakır 2006.
Old Testament (Tanakh), Chronicles-I.
Osman Sebrî, "Êzdî û Ola Wan-3", *Ronahî (Supplemen illustré de la revue Hawar*), Hejmar 21, Şam, Aralık 1943.
Peter I. Lerch, *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer - Band I*, St. Petersburg 1857.
Peter I. Lerch, *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer - Band II*, St. Petersburg 1858.
Pierre Oberling & 'Ali Al-e Dawud, "Donbolî", *Encyclopædia Iranica*, http://

www.iranicaonline.org/articles/donboli-1
Pîr Riza Yagmurî de îtîqad ser o (Qisimo 1.), http://dersiminfo.com/pir-riza-yagmuri-de-itiqad-ser-o-qisimo-1
Pîr Riza Yagmurî de îtîqad ser o (Qisimo 3.), http://dersiminfo.com/roportaj-pir-riza-yagmuri-de-itiqad-ser-o-qisimo-3
Q. Kurdo, *Ferhenga Kurdî-Rusî*, Neşirxana Dewletê ya Ferhengêd Zimanê Miletêd Dereve û yê Sovêtîstanê, Moskowa 1960.
Radyo Kurdane, http://kurdane.com/
Robert Gordon Latham & Dr. H. Sandwith, "On a Zaza Vocabulary", *Transactions of The Philological Society*, London, 1856, ss.40-42.
Roşan Lezgîn, "Dımıli/Zazaki ve Zazalar Üzerine", http://www.zazaki.net/haber/dimilizazaki-ve-zazalar-uzerine-979.htm
Roşan Lezgîn, "Khormek Sözcüğünün Kökeni Hakkında", http://www.zazaki.net/haber/khormek-sozcugunun-kokeni-hakkinda-440.htm
Roşan Lezgîn, "Mewlidê Kirdî", http://www.zazaki.net/haber/mewlid-kird-57.htm
Roşan Lezgîn, "Nameyê Dew û Mezrayanê Licê", http://www.zazaki.net/haber/namey-dew-mezrayan-lic-80.htm
Roşan Lezgîn, "Zaza Adının Kaynağı Hakkında Birkaç Not", 04.09.2018, http://www.bitlisname.com/2018/09/04/zaza-adinin-kaynagi-hakkinda-birkac-not/
R. Youssouf, (P. Giovanni Reali), *Dictionnaire Turc-Français*, Tome 1, Constantinople, 1888.
Sait Kılıç, "Şarik Şiwon", *Ez Mireno*, 2007 (CD-Album).
Sanskrit Dictionary, http://spokensanskrit.de/
Serdar Yildirim, "The Use of the Name 'Zaza' and the Understanding of 'Kurdishness' among Zaza Villages of Lice and Hani", *International Conference The Zaza People: History, Language, Culture, Identity*, Yerevan, Armenia, 28 October 2011.
Seyîdxan Kurij, "Zazalar ve Zazaca Yazını", http://www.zazaki.net/file/zazalar_v...pdf
Strabon, *The Geography of Strabon V*, terc. Horace Leonard Jones, William Heinemann 1961.
Strabo, *The Geography of Strabo VII*, terc. Horace Leonard Jones, William Heinemann 1930.
[Süleyman Sabri], *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1928.
Şeref Xan, *Şerefname*, Tercüme: M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, Îstanbûl 1990.

Tahsîn Yazıcı, “Deylem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, TDV, İstanbul 1994.

Tapu Kadastro Erzurum 8.Bölge Müdürlüğü, http://www.e-tkbm.gov.tr/publisher/tkdurumilce.asp?ilceid=856.

Temple of Ninni-zaza, http://www.homsonline.com/EN/Citeis/slides/Mari_WorshipperStatuette.htm

Th. Bois, D. N. Mac Kenzie, V. Minorsky, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2004.

The Behistun inscription, Column 1, lines 91-96, http://www.livius.org/be-bm/behistun/behistun-t11.html

Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü*, c. 11, Ankara 1979, ve *Derleme Sözlüğü*, c.12, Ankara 1982: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=zaza

V. Bardizaktsi, B. Natanyan, K. Srvantsyants, *Dersim Gizemi, Palu-Harput 1878, 2.Cilt*, Derlem Yay., Îstanbul 2010.

V. Minorsky, “Kurds, Kurdistan”, The Encyclopedia of Islam - V, Brill, Netherlands 1986.

Wisif Zozanî, “Asmênê Kirdan ra Estareyêko Nimite: Mehemed Elî Ewnî”, *Nûbihar*, Hûmare 118, Îstanbul 2012.

Wisif Zozanî, “Dünbülîler, Zazalar yahud Kirdler” (Yayınlanmamış Makale)

Wisif Zozanî, “Derheqê Tarîx û Zûnî Kirdûn di Panel”, Çewlîg, 02.04.2011 (vîdeo).

Yakut El-Hamawî, *Mucemu’l-Buldan*, C. 3, Daru’s-Sadr, Beyrut 1977.

Yusuf Ziyaeddin Paşa, *El-Hediyye El-Hamidiyye fi’1-Lûgat El-Kurdiyye*, Tercüme: M. E. Bozarslan, Çıra, Îstanbul 1978.

Zana Farqînî, *Ferhenga Kurdî-Tirkî*, Ensîtuya Kurdî ya Stenbolê, Çapa dîyine, Zend Yayınları, Îstanbûl 2005.

Zazai.de, “Zazî”, http://www.zazai.de/zazien.html

Zazaki.org, “Munzur Çem ile Röportaj”, http://www.zazaki.org/modules.php?name=News&file=article&sid=17

Zazalarkoyu.com, “Tarihçemiz”, http://www.zazalarkoyu.com/tr/tarihcemiz

Zeki Alimoğlu, “Zazaca Kürtçenin Bir Lehçesidir”, http://www.zazaki.net/haber/zazaca-kurtcenin-bir-lehcesidir-721.htm

Zılfi, “Ferhengok: Dımılki-Kurmanci-Tırki”, *Hêvî: kovara çandiya giştî*, Hejmar 1, Parîs, Îlon 1983.

Zılfi, “Folklorê Kurdi ebe Zarava Dımılki-II”, *Hêvî: kovara çandiya giştî*, Hejmar 2, Parîs, Gulan 1984.

Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosoyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınlar, Îstanbul 1992.